

บทที่ 2

พัฒนาการทางสังคมมุสลิมในจังหวัดสตูล

ประวัติการตั้งเมืองสตูล

เมืองสตูลในอดีตนั้น เป็นเพียงหมู่บ้านหรือตำบลหนึ่งของเมืองไทรบุรี หากต้องการกล่าวถึงเมืองสตูลนั้น ต้องกล่าวถึงเมืองไทรบุรีก่อน เมืองไทรบุรี เป็นหนึ่งในสี่หัวเมืองประเทศราชมลายูของไทย อันมีเมืองกลันตัน ตรังกาบู เปอร์ลิส และไทรบุรี เป็นเมืองที่เป็นจุดตั้งญาติสนิทมิตรที่รักที่อยู่ร่วมในการปกครองของพระมหากษัตริย์เดียวกันมาเป็นเวลาช้านาน เมืองไทรบุรีมีเจ้าครองนครเป็นตระกูลเดียวกันนับตั้งแต่เมืองไทรบุรีสมัยโบราณ จนกระทั่งถึงสมัยที่ไทยจำต้องเสียเมืองไทรบุรีให้แก่อังกฤษ รวม 29 องค์ เจ้าผู้ครองนครไทรบุรีตั้งแต่ปฐมวงศ์ องค์ที่ 1 ถึงองค์ที่ 6 นับถือศาสนาพุทธ และตั้งแต่องค์ที่ 7 เป็นต้นมา ได้เปลี่ยนเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม (ถาวรศักดิ์ อาชวีวัฒน์, 2517 : 447) ทางด้านศาสนานั้นเมืองไทรบุรีมีความเกี่ยวข้องกับมุสลิมมะละกา ก่อนการเข้ามาของอิสลามในไทรบุรีนั้น เมืองไทรบุรีอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรศรีวิชัยและสยาม ในปี พ.ศ. 2017 เจ้าครองเมืองไทรบุรี คือ พระองค์มหาวังสา ได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม เปลี่ยนชื่อเป็นสุลต่านมุฮัมมัดฟาซาส พระองค์ได้เข้ารับอิสลามหลังจากที่ได้ไปเยี่ยมมะละกา (Ahmat Sharom, 1984 : 11)

เมืองไทรบุรีในอดีตนั้น เป็นเสมือนกับเมืองอื่น ๆ ในแถบดินแดนมลายู ที่เคยเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น ๆ เมืองไทรบุรีหรือเคดาห์ นั้นอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ นอกจากประเทศอังกฤษแล้ว ญี่ปุ่นก็เช่นกันที่ต้องการเมืองไทรบุรี ญี่ปุ่นพยายามเข้าปกครองดินแดนนี้ ใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 3 ปี แต่การเข้าปกครองของญี่ปุ่นในเมืองไทรบุรีนั้นยังไม่เข้มแข็งพอ หลังจากที่ได้เปลี่ยนอำนาจการปกครองของกองกำลังทหารญี่ปุ่น รัฐบาลไทยก็ได้จัดตั้งองค์การบริการทั่วไปในรัฐไทรบุรี ราชการที่ทำงานกับญี่ปุ่นก็ยังช่วยเหลือไทย (Fadzil, 1990 : 165-166)

เมืองไทรบุรีถือเป็นเมืองที่โบราณที่สุดในจำนวนรัฐทั้งหมดของมลายู ณ ที่นี้มีการค้นพบของนักโบราณคดี พื้นที่ของไทรบุรีเป็นพื้นที่ที่สร้างความดึงดูดสู่การค้า และการล่าอาณานิคม คาบสมุทรมลายูนี้นับว่ามีความสำคัญเพราะเป็นเขตแดนแนวกันของมะละกา เป็นแนวต่อทางทะเลที่สำคัญระหว่างตะวันตกและจีน ดังนั้นจึงมีการขยายพื้นที่ให้เป็นท่าเรือและศูนย์การค้า ไทรบุรีนั้นอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของคาบสมุทรมลายู จึงเป็นดินแดนเปิดสำหรับพ่อค้าชาวอินเดีย และนักล่าอาณานิคมข้ามผ่านทางอ่าวเบงกอล ส่วนชาวอินเดียนั้นได้ค้นพบที่ทางปากแม่น้ำมูรูก (Sungai Merbok) นั้นกว้าง ลึกและปลอดภัย ดังนั้นอินเดียก็ได้เข้าล่าอาณานิคมสู่ไทรบุรี ปัตตานี สงขลา และนครศรีธรรมราชทางแถบชายฝั่ง ส่วนพื้นที่ทางตอนเหนือของไทรบุรีแถบคาบสมุทรมลายูขณะนั้นเป็นศูนย์กลางการค้าชาย (Entrepot) ที่สำคัญเช่นเดียวกับปัตตานี (Ahmat Sharom, 1984 : 9) ดังหะสัน (Hasan, 1999 : 11) ได้กล่าวไว้ว่า ปัตตานีนั้นเป็นท่าเรือนานาชาติ (International Entrépot) ทางชายฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายู

ดินแดนไทรบุรี หรือเคดาห์เป็นเมืองสำคัญทางแหลมมลายูฝ่ายใต้ขึ้นต่อราชอาณาจักรไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ไทรบุรีก็ตั้งตัวเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อฝ่ายไทย แต่เมื่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมืองไทรบุรีได้ตกมาเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยตามเดิม (จารึก รัตนโกสินทร์ และคณะ, 2542: 44)

เมืองสตูลมีความสัมพันธ์ด้านประวัติศาสตร์กับเมืองไทรบุรีมาตลอด เพราะพื้นที่อยู่ในการปกครองของเมืองไทรบุรีและมีฐานะเป็นหมู่เกาะหนึ่งของเมืองไทรบุรี เมืองไทรบุรีหรือเคดาห์มีพื้นที่กว้างใหญ่ มีชายฝั่งทะเลยาว ครอบคลุมพื้นที่เกาะหมากหรือปั้งด้วย สมัยนั้นอังกฤษขยายอำนาจมาทางมลายู ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าในภูมิภาคนี้ และเจรจาขอเช่าเกาะหมากจากพระยาไทรบุรี แต่มีเงื่อนไขว่าอังกฤษต้องส่งกำลังมาช่วยในกรณีที่เมืองไทรบุรีถูกรุกรานจากกองทัพไทย พระยาไทรบุรีได้ยกเกาะสมารังไพรซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเกาะหมากให้อังกฤษเช่าอีก ตั้งชื่อว่าProvince Wellesly (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ฯ, 2542 : 46)

ส่วนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างเมืองไทรบุรีกับเมืองสตูล คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ (2542 : 42) ได้กล่าวไว้ว่า ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เมืองสตูลเป็นหมู่เกาะหรือตำบลหนึ่งของเมืองไทรบุรีมาก่อน ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของหมู่เกาะเปอร์ลิส ที่มีทิวเขาสันกาลาคีรีกั้นไว้ ดังนั้นเมืองสตูลจึงมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์กับเมืองไทรบุรีมาตลอดและชุมชนที่มีความเจริญมาก่อนเมืองสตูลคือ ละงู ดังนั้น ในลิบเมืองนั้น ละงูเป็นเมืองหนึ่งที่ได้รับการกล่าวถึง (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 42 อ้างจาก รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, 2505 : 56-57)

ส่วนเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ (2501 : 4) ได้เล่าไว้ว่า ประมาณปีพ.ศ.2471 ท่านเคยเดินทางไปพม่า และได้พบกับชาวพื้นเมืองสัญชาติมลายูนับถือศาสนาอิสลาม พูดภาษามลายูสำเนียงมลายูสตูล บางส่วนก็พูดสำเนียงเปรัก จากการสอบถามจึงได้ทราบว่า “พวกเขาเหล่านั้นมีต้นกำเนิดเดิมมาจากเมืองละงู และทำอย่างไรจะให้เราพวกเขากลับอยู่ในเมืองเดิมของเขา”

การก่อตั้งเมืองละงูนั้นยังไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารบอกไว้อย่างชัดเจนว่าชุมชนละงูหรือเมืองละงูตั้งขึ้นสมัยใด และที่จุดใด แต่มีหลักฐานสำคัญ 2 อย่างที่ให้เชื่อได้ว่า ละงูมีความเจริญมาก่อนหมู่เกาะสโตย คือ

1. ชื่อเมืองละงูปรากฏในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครศรีธรรมราช เคยเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่งในคาบสมุทรมลายู ตั้งมีบันทึกไว้ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชว่า

เมื่อเมืองนครศรีธรรมราชเสื่อมหรือตกอับถึงที่สุดพระพนมวังนางสะเดียงทองได้ฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราช ประมาณปีพ.ศ.1950-2000 โดยแต่งตั้งเจ้าเมืองแยกทางตอนใต้ 10 เมือง ดังชื่อปรากฏดังนี้ คือ พระพนมวังนางสะเดียงทองแต่งเรือ 9 ลำ ให้แก่แขกให้ไปเป็นเจ้าแห่งเมืองแยกทุกเมือง และพระพนมวังนางสะเดียงทองให้เจอมากินเมืองญีทหน ... เจศรีสุตหราชให้ไปกินเมืองตานี ใช้ชื่อราชาฤทธิ์เทวาจะศรีเดเมียบหนึ่ง เจจะเสนให้กินเมืองสาย ใช้ชื่อราชาศรีสุตตานจะสาลีเมียบหนึ่ง เจสารงให้ไปกินเมืองพัทลุง ให้ชื่อราชาพาพะรายเจศรีตาญ้งเมียบหนึ่ง เจสีเตประวังสาให้ไปกินเมืองไทร ให้ชื่อราชาพิติมัน เจเปราะเมียบหนึ่ง เจสาวังให้ไปกินเมืองละงู ให้ชื่อราชายุราเจนาคาลายังเมียบหนึ่ง ...

(คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ , 2542 : 42)

2. ชุมชนละงู (ลูง) และบาราเกดปรากฏในแผนที่ชาวตะวันตก

จากหลักฐานแผนที่วาด ชื่อ *Map of Kingdom of Siam and Cochin China* จัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2371 โดยชาวตะวันตก ปรากฏชื่อเมืองหรือท่าเรือที่สำคัญของภาคใต้ฝั่งตะวันออกได้แก่ ไชยา บ้านดอน ลิกอร์ ตาลุง ชังโกรา ปัตตานี ตานา ส่วนเมืองหรือท่าเรือฝั่งตะวันตกได้แก่ ลูง เมราฮิต ตรัง กุนตานี กาสโล โคราห์²² (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 42 อ้างจาก Larry Stemstein, 1993 : 47 – 50) (ดูภาคผนวกที่ 1)

คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ (2542 : 44 – 45) ได้กล่าวต่อไปว่า ลูงที่ปรากฏในแผนที่ของชาวตะวันตก สมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ละงูนั่นเอง สันนิษฐานว่าสำเนียงที่ได้ยินจากชาวพื้นเมืองไม่ชัด ชาวตะวันตกออกเสียงไม่ได้จึงกลายมาเป็นที่มาของ “ลูงและเมราฮิต” แสดงว่าละงูและบาราเกดมีลักษณะเป็นท่าเรือและชุมชนใหญ่ที่พ่อค้าชาวตะวันตกแวะซื้อขายสินค้า ดังนั้นละงูและบาราเกดจึงเป็นที่รู้จักของชาวตะวันตกมาก่อนเมืองสตูลหรือมุเก็มสโตย เพราะมีชื่อปรากฏในแผนที่ของชาวตะวันตกมานาน จากตำนานเมืองนครศรีธรรมราชที่กล่าวถึงเมืองละงูไว้ และแผนที่ชาวตะวันตกระบุชุมชนละงูในแผนที่ไว้ว่า น่าจะเป็นร่องรอยสืบค้นได้ว่า ละงูเคยเป็นท่าเรือ อีกทั้งเป็นชุมชนที่มีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นและมีชื่อปรากฏก่อนเมืองสตูล แต่ไม่สามารถค้นหาหลักฐานการปกครองเมืองได้

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สตูลเป็นมุเก็มหนึ่งของเมืองไทรบุรี (เคดาห์) เรียกว่า “มุเก็มสโตย” คือ ตำบลกระทอน ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

²² ลิกอร์ (Ligor) คือ นครศรีธรรมราช กุนตานี (Kuntanee) คือ ควนธานี (ตรัง)
 ตาลุง (Talung) คือ พัทลุง กาสโล (Cassai) คือ กาสโล (กระบี่)
 ชังโกรา (Sungora) คือ สงขลา โคราห์ (Corah) คือ คลองท่อม (กระบี่)
 ตานา (Tana) คือ จันนะ เมราฮิต (Meerahit) คือ บาราเกด (ท่าแพ)
 ลูง (Lungu) คือ ละงู

รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ตนกุ้อับดุลลอฮ์ มุการัมชาฮ์ เจ้าเมืองไทรบุรีได้สิ้นชีวิต พระองค์มีบุตร 10 คน ตนกุฎิยาฮุดดีนผู้เป็นน้อง²³ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองได้เป็นเจ้าเมืองแทน และได้ว่าการเมืองไทรบุรี 2 ปี ก็สิ้นชีวิต พระยาไทรบุรีคนนี้ไม่มีบุตร ดังนั้นบรรดาบุตรของพระยาไทรบุรีองค์ก่อนจึงแย่งตำแหน่งเจ้าเมืองกันเองตกลงกันไม่ได้ (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 45) ในสมัยนั้นเมืองไทรบุรีขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้เข้ามาประนีประนอมจากกรณีพิพาทระหว่างตงกูปะแงร์นราชบุตรคนที่สอง และตงกูบิสนู ราชบุตรคนที่สามของตงกู้อับดุลลอฮ์ มุการัมชาฮ์ (Augustine, 1975 : 72) และได้นำเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ตงกูปะแงร์นเป็นเจ้าเมืองและพระนามตามสายวงศ์ว่า สุลต่านอะห์มัดตงกูตุดดีน อาลิหมชาฮ์ (ฮารุณศักดิ์ อายุวัฒนะ, 2519 : 452) ประทับอยู่ ณ วังปากแม่น้ำเคดาห์ และโปรดเกล้าฯ ให้ตงกูบิสนู (บางกระแสะ เรียก ตงกูบิสนู) เป็นพระยาอภัยนุราช ในตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมือง (รายนามตาแห่งไทรบุรี) เทียบเท่าผู้ช่วยผู้ปกครองหรืออุปราช (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 46, เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 4 – 8) ส่วนเหตุที่ตงกูบิสนูที่ไม่ได้รับการยอมรับจากบรรดาพี่น้องให้เป็นพระยาไทรบุรี เพราะเห็นว่ามีมารดาเป็นคนเชื้อสายไทยไม่ใช่มลายู (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 48)

ในตอนต้นสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ 2 (พ.ศ.2352) พม่ายกกองทัพมาตีเมืองกลาง(เกาะภูเก็ต) ตงกูปะแงร์นได้ยกกองเรือรบไปช่วยไทยที่เกาะภูเก็ตด้วยกองทัพจำนวน 2,500 คน (คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดมาบังจังหวัดสตูล, 2522 : 4-5) หลังจากนั้นในปีเดียวกัน ตงกูปะแงร์นได้ยกพลยกไปตีเมืองเปรักจนได้รับชัยชนะ ทำให้เมืองเปรักขึ้นต่อสยามอีกครั้งหนึ่ง ด้วยมีความดีความชอบของตงกูปะแงร์น จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาไทรบุรี และเป็นเจ้าเมืองไทรบุรีคนแรกที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าพระยา (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 45) ต่อมาเจ้าพระยาไทรบุรีกับพระยาอภัยนุราชเกิดผิดใจกัน เนื่องจากตงกูบิสนูต้องการท้องที่กัวลามูตา²⁴ เป็นเมืองส่วยของตน แต่ตงกูปะแงร์นไม่ยอมยกให้ ตงกูบิสนูจึงขอที่มูเก็มเปอร์ลิสแทน จึงเกิดเรื่องแข็งข้อขึ้น เมื่อต่างฝ่ายตกลงกันไม่ได้ จึงมีเรื่องร้องเรียนไปถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับสั่งให้พระยาพัทลุง (ทองขาว) ทำการประนีประนอมกรณีพิพาทระหว่างสองพี่น้อง แต่ไม่เป็นผล ต่อมาเมื่อปีพ.ศ.2356 มีพระบรมวินิจฉัยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอภัยนุราช (ตงกูบิสนู) มาปกครองมูเก็มสโตย และให้ตงกูอิบรอฮีมผู้เป็นน้องคนที่ 4 เป็นรายนามตาแทน เรื่องราวจึงได้สงบลง (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 48)

²³ ตงกู้อับดุลลอฮ์ มุการัมชาฮ์ และตงกูฎิยาฮุดดีนเป็นบุตรของสุลต่านมูฮัมมัดติฮาเจ้าเมืองไทรบุรี (Augustine, 1975 : 54)

²⁴ เป็นตำบลหนึ่งของรัฐไทรบุรี อยู่ที่ปากแม่น้ำไทรบุรี ซึ่งมีความเจริญมาก (ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, 2515 : 45)

ก่อนที่ตนกูบิสนูจะเข้าปกครองมูเก็มสโดย ในปีพ.ศ.2356 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชโองการให้พระยาราชมนตรี พระสมบัตินิติ พระพิเนาวรักษ์จากกรุงเทพร่วมกับเจ้าพระยาสงขลาสำรวจท้องที่สตูลและละงูทั้งสองแห่ง(คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 46) เมื่อพระยาอภัยนุราช (ตนกูบิสนู) เข้าปกครองท้องที่มูเก็มสโดย ก็ถือว่าปกครองละงูไปด้วย พระองค์มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับเจ้าพระยานคร(พัฒน์)²⁵ เพราะเคยได้รับการสนับสนุนให้ขึ้นปกครองเมืองไทรบุรีมาครั้งหนึ่งแล้วแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อเจ้าพระยานคร(พัฒน์)สิ้นชีวิต เจ้าพระยานคร(น้อย)ได้รับมอบอำนาจจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้เป็นผู้ควบคุมเมืองไทรบุรี และได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยานคร(น้อย) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรี (วิเชียร ณ นคร, 2521 : 112) ท่านมีความสนิทสนมกับตนกูบิสนู(พระยาอภัยนุราช) เป็นอย่างมาก อีกทั้งได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากเมืองนครศรีธรรมราช (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 47) ตนกูบิสนูได้ปกครองท้องที่มูเก็มสโดยและละงูแต่ไม่ได้มาอยู่เป็นประจำ ไปๆ มาๆ ระหว่างมูเก็มสโดยและไทรบุรี เมื่อได้มาอยู่สตูลก็พักอยู่ใกล้ท่าเรือ ตนกูบิสนูได้มอบหมายให้ตะโตะหวันละ(หวันอับลลาห์)เป็นผู้ดูแลราชการแทน (เจ๊ะอับลลาห์ หลังกูเต๊ะ, 2501 : 4-8) การที่ตนกูบิสนูไม่ได้มาปกครองอย่างเต็มที่ อาจเนื่องมาจากมูเก็มสโดยและละงูเป็นท้องที่ที่ห่างไกลและกันดาร มีฐานะเป็นเพียงตำบลเท่านั้น พร้อมกับท้องที่นี้มีราษฎรได้ค่อนข้างจำกัด ครอบครัวและผู้ที่อยู่ในความดูแลไม่สะดวกสบายเท่าที่ควร (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 47) เมื่อตนกูบิสนูเข้าปกครองเมืองสตูล ท่านก็ได้ทำกำแพงวัง มำบังสังคารา (Muhammad Hasan, 1968 : 176) ตนกูบิสนูมิได้ประสงค์จะมาปกครองมูเก็มสโดย(สตูล)หรือละงู เพราะต้องการปกครองในท้องที่ที่เจริญมากกว่า ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตนกูบิสนูเป็นนายอากรรังนก แต่ท่านก็ไม่ได้ดูแลเรื่องการจัดเก็บภาษีรังนก ท่านได้มอบหมายให้คนจีนในท้องถิ่นเป็นผู้ดูแลแทน (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 49) ผลประโยชน์ต่างๆ ก็ขึ้นอยู่กับคนจีน ตนกูบิสนูได้ปกครองมูเก็มสโดย 2 ปี และได้สิ้นชีวิตที่เมืองไทรบุรีในปีพ.ศ.2358 (คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดมำบังจังหวัดสตูล, 2522 : 4) ในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แม่ทัพนายกองเมืองสงขลาเป็นผู้ดูแลแทน ดังในสำเนาจดหมายเหตุ ร.2 หอสมุดวชิรญาณ กล่าวไว้ความว่า

...แลที่สตูล ละงู ซึ่งพระยาอภัยนุราชอาศัยคั้นนั้น เป็นปากน้ำทางซัดักขึ้นตั้ง
มันกันทัพมิให้ลงไปช่วยกันได้ สำคัญอยู่แล้ว ระยะทางก็ไกลกับเมืองสงขลาแค่ 5 दिन

²⁵ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชนี้ เดิมชื่อ พัด ในราชพงศาวดารเขียน พัด หรือ พัฒน์ ทางราชการถือว่า เป็นต้นสกุลวงศ์ของสกุล “ณ นคร” “โกมารกุล ณ นคร” และ “จาตุรงค์กุล” (วิเชียร ณ นคร, 2521 : 351)

จะให้ว่างเปล่าอยู่มิได้ ให้พระยาศรีสมบัติจางวางกับพระยาสงขลาจัดแจงหลวงขุนหมื่นที่มีสติปัญญา สัตย์ซื่อ มั่นคงลงไป ทั้งชักชวนเกลี้ยกล่อมแขกไทยมีชื่อให้เข้ามาตั้งบ้านเรือน ทำไร่นา ปลูกขี้ผึ้ง รวบรวมเสบียงอาหาร ทำรมโรงไว้เรือรบ เรือไล่ รักษาปากน้ำสตูลและละงูไว้ให้เป็นภูมิภาค แล้วจะได้คุมเชิงเมืองไทรบุรีให้ทั่วถึงราชการผันแปรมีมาประการใดก็จะได้ผันแปรตามราชการ (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ๑ , 2542 : 46 อ้างจาก จดหมายเหตุ ร. 2 หอสมุดวชิรญาณ)

นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2358 เป็นต้นมา มูเก็มสโตยและละงู มมีผู้ปกครองดูแลในฐานะเจ้าเมือง จึงเป็นหน้าที่ของแม่ทัพนายกองจากเมืองสงขลา ควบคุมสถานการณ์บ้านเมืองแถบปากน้ำสตูลและแถบปากน้ำละงูเท่านั้น ส่วนอำนาจการปกครองก็ยังเป็นของเมืองนครศรีธรรมราช ในปีพ.ศ.2363 เกิดเหตุการณ์แปรผันเมื่อพระเจ้าจันทรเกษมแห่งราชวงศ์อลองพญาขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์พม่า คิดเตรียมยกทัพมาตีไทย พร้อมกันนั้นได้พยายามเกลี้ยกล่อมให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ตงกูปะแงรัน) เข้าร่วมเป็นพวกด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงทราบเรื่องราว จากการฟ้องของตงกูม่อม²⁶ ต่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ว่าเจ้าพระยาไทรบุรีตงกูปะแงรันมีจิตใจฝักใฝ่ต่อพม่า ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นแม่ทัพยกกองทัพจากเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา ไซยา พัทลุงไปตีเมืองไทรบุรี จนแตกพ่ายทัพไทยยึดได้เมืองไทรบุรี เมื่อปีพ.ศ.2364 เจ้าพระยานคร(น้อย)มอบหมายให้บุตรชายสองคน คือ พระภักดีบริรักษ์ (แสง)เป็นผู้รักษาเมือง น้องชายชื่อ นายนุช เป็นปลัดเมืองหรือผู้ช่วย และยกกองทัพไปยึดเกาะลังกาวิไว้ให้หลวงต่างใจราษฎร²⁷ เป็นผู้ดูแลเกาะลังกาวิในเวลาต่อมาด้วย ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่เมืองไทรบุรีมีผู้ปกครองเมืองเป็นคนไทยจากนครศรีธรรมราช คือ เชื้อสายของเจ้าพระยานคร (น้อย) ต่อมา พระภักดีบริรักษ์(แสง)²⁸ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งเป็นพระยาไทรบุรี ส่วนนายนุชปลัดเมืองเป็นพระเสนาภูษิต (อ้างศักดิ์ อายุวัฒน์, 2517 : 48)

เมื่อต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2372 ตงกู กูเต็น ได้ก่อขบถขึ้น ต่อมาในปีพ.ศ.2373 ก็ได้หลบหนีไปป็นกับตงกูปะแงรัน (ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, 2515 : 52 อ้างจาก The Burney Papers, 1829 : 146) จุดประสงค์เพื่อที่จะให้เจ้าพระยาไทรบุรี(ตงกูปะแงรัน) กลับไปเป็นเจ้าเมืองไทรบุรีเช่นเดิม ขณะนั้นป็นอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ทางฝ่ายอังกฤษไม่ประสงค์ให้เกิดความขัดแย้งกับไทย ในข้อหาว่าสนับสนุนพวกขบถ จึงแนะนำให้เจ้าพระยาไทรบุรีออกจากป็นไปอยู่มะละกา ทำให้สะดวกต่อการสนับสนุนให้ตงกู กูเต็นก่อการขบถ เขาได้เกลี้ยกล่อมชาวมลายูตามหัวเมืองต่างๆ มาเป็นพรรคพวก และยกกำลังเข้ายึดครองเมืองไทรบุรีในเดือนมกราคม พ.ศ. 2374 โดยที่

²⁶ นัคททเจ้าพระยาไทรบุรี (ตงกูปะแงรัน)

²⁷ ต้นตระกูลใจสมุทร

²⁸ ทานของเจ้าพระยาไทรบุรี (ตงกูปะแงรัน)

เขาได้นำทหารถึง 5,000 คน เป็นทหารมาจากปีนังจำนวน 2,000 คน ประกอบด้วยชาวอังกฤษ 80 คน และทหารชาวมาลายูตามหัวเมืองต่างๆ อีก การเข้าตีครั้งนั้นประสบความสำเร็จ ในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2374 พระยาอภัยเบศรี และกรมการเมืองไทรบุรีฝ่ายไทยพากันถอยหนีขึ้นไปทางเหนือ ตนกู กูเดินยึดเมืองไทรบุรีไว้ได้ เมื่อตนกู กูเดินยึดเมืองไทรบุรีได้จากไทยแล้ว เป็นเหตุให้หัวเมืองทั้งเจ็ดของเมืองปัตตานี รวมทั้งกลันตัน ตรังگانู ก่อขบถขึ้น (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 47 - 48 , Turnbull , C.M, 1972 : 258 - 259 , Ahmat Sharom , 1984 : 14)

สตุลภายใต้การปกครองของเมืองต่าง ๆ

จารึก รัตนโอภาส และคณะ (2542 : 48-49) ได้กล่าวว่า ปี พ.ศ. 2382 มีการแบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็น 4 เมือง และมีการเลือกผู้ปกครองที่มีความจงรักภักดี และต้องเป็นเครือญาติของเจ้าพระยาไทรบุรี ดังนี้

1. เมืองไทรบุรี ตนกูอานุม ²⁸ เป็นเจ้าเมือง
2. เมืองเปอร์ลิส ตนกูไซยิตฐูเซ็น ²⁹ เป็นเจ้าเมือง
3. เมืองกูบังปาสุ ตนกูอาสัน เป็นเจ้าเมือง
4. เมืองสตุล ตนกูมูฮัมตอาเก็บเป็นเจ้าเมือง

ต่อมาปี พ.ศ. 2394 ตนกูปะแฉร์นทรบว่าเมืองไทรบุรีสงบจากภัยสงคราม และตนกูอานุมก็ได้เป็นราชา ตนกูปะแฉร์นจึงกลับมาอยู่ที่กัวลาลุมตาตรงข้ามฝั่งเวลส์ลีแห่งปีนัง และจัดให้ราชบุตรตนกูอับลลลาห์ (ตนกูไซนัลลอฮ์) ทำหนังสือร้องเรียนต่อพระยานครศรีธรรมราชได้โปรดนำกราบบังคมทูลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยาม (เจ๊ะอับลลลาห์ หลังปุเต๊ะ, 2501 : 9-12) ซึ่งมีเนื้อความว่า

ตามที่ได้เกิดศึกรบราฆ่าฟันกันในอดีตนั้นเนื่องจากการเข้าใจผิดระหว่างกัน และกันในเมืองภาคใต้ มิได้คิดคดหรือขบถต่อพระบรมราชานุภาพแต่ประการใด จึงใคร่ขอความกรุณาอภัยโทษ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชวินิจฉัยโปรดเกล้า ฯ ยกโทษตามคำกราบบังคมทูล และรับสั่งมอบเมืองไทรบุรีให้กลับคืน ส่วนตนกูอานุมที่ได้ตั้งเป็นราชาชั่วคราวนั้น โยกย้ายและแต่งตั้งเป็นราชา ณ กูบังปาสุ ต่อมาเมืองกูบังปาสุก็ถูกรับเข้าเป็นเมืองไทรบุรี

หลังจากที่มีนโยบายลดอำนาจเมืองใหญ่เป็นเมืองเล็ก เพื่อให้เจ้าเมืองต่าง ๆ จะได้มีสิทธิการปกครองอย่างเต็มที่ ทางราชการสยาม จึงให้มีระบบการปกครองเมืองขึ้นต่อกรุงสยาม ทางไทรบุรี

²⁸ได้รับพระราชทานยศเป็น พระสุนทรราชา และหลังจากนั้นได้รับโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตั้งเป็นพระยาวิเศษสงครามรามวิเชียร วิลิตมาหารา พระยาเปอร์ลิส (อารังค์ศักดิ์ ชาญวิถนะ , 2519 : 470)

จึงส่งเครื่องราชบรรณาการ เป็นต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองต่อสยาม มีกำหนด 3 ปีต่อครั้ง เมืองไทรบุรี สตุล และเปอร์ลิส ได้เริ่มส่งเครื่องราชบรรณาการ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2384 จนถึง พ.ศ. 2445 เป็นเวลา 61 ปี สิ้นสุดลงโดยมีสนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ จึงทำให้มีหัวเมืองต่างๆ ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษยกเว้นเมืองสตุล (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 12-13)

ท้องที่สโตยได้ยกฐานะเป็นเมืองสตุลภายหลังสงครามสิ้นสุดลง และภายหลังพระยาอภัยนุราช (ตนกูบิสนู) สิ้นชีวิต สตุลไม่มีราชา(กษัตริย์) ถึง 24 ปี ต่อมาตนกูฮัมมัดอาเก็บบุตรตนกูบิสนู ได้เป็นเจ้าของเมืองสตุล ก็ได้วางแผนพัฒนาบ้านเมืองโดยได้ย้ายจากเมืองไทรบุรีมาสู่เมืองสตุล พร้อมด้วยบุตรภรรยาข้าราชการและว่าที่มนตรี คือหวันอุมาร์ บินหวันฮาดี บินหวันหลงอิสมาแอล³⁰ กูบาโคส และคนอื่นๆ อีก (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 15-16) เพราะพิจารณาเห็นว่าเมืองสตุลมีท่าเรือเป็นท่าเลค้าขาย (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 52)

เมื่อตนกูฮัมมัดอาเก็บบินเข้าเป็นเจ้าเมืองไม่นานก็ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาอภัยนุราช (พระยาอภัยนุราช) ชาตรียาภักดีอินทรวีทยา พระศาสตุล ต่อมาได้รับเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาสมันตรัฐบุรินทร์” (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 16)

ตนกูฮัมมัดอาเก็บบินสร้างชื่อเสียงให้กับสตุลทั่วแหลมมลายู พ่อค้าพาณิชย์นำสินค้าผ้า และสินค้าอื่นๆ โดยเรือใบมาประจำท่าเรือไม่ขาด เนื่องจากสตุลเป็นเมืองท่าหนึ่งในอ่าวมหาสมุทรอินเดีย มีสินค้าเข้าออกกระหว่างไทรบุรีและปีนังตลอดมา สตุลมีสิทธิกว้างขวางในน่านน้ำทะเลตะวันตกของสยาม คู่ครองหมู่เกาะรังนกนางแอ่น เกาะกาหราม เกาะบริสมานา หน้าปากน้ำเมืองเปอร์ลิส จนถึงเกาะพิพิหน้าเมืองพังงา และเกาะอื่นๆ³¹ ที่มีรังนกขึ้นอยู่กับเมืองสตุลทั้งสิ้น ทำให้เมืองสตุลได้รับขนานนามว่า “นครีสโตยมาบังลังคารา” (Negeri Seoi Mambang Seaggara) คือ เมืองสตุลเทวดาแห่งทะเล หรือ เมืองสตุลแห่งพระสมุทรเทวา” (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 16) จึงกลายเป็นตราหรือสัญลักษณ์ของจังหวัด คือ ตราพระสมุทรเทวา (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 52)

ในสมัยตนกูฮัมมัดอาเก็บบินเป็นพระยาเมือง หวันอุมาร์เป็นมนตรีบริหารนั้น ได้จัดให้มีสถานที่หน้าท้องพระโรงเป็นสถานที่รับคำร้องทุกข์และชี้ขาดข้อพิพาทของราษฎร พระองค์ได้สร้างถนนตั้งแต่สะพานปาปันตายายจนถึงบ้านจัน³² ซึ่งได้รับความร่วมมือจากประชาชนอย่างดี (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 17, จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 52) นอกจากนั้น ตนกูฮัมมัดอาเก็บบินได้จัดให้มีกอมู ทำหน้าที่ทางศาสนา การสมรส การหย่า เป็นต้น ท่านได้สร้างมัสยิดกลางโดยใช้งบประมาณจากการต่อเรือมาดไปขายกับชาวประมงปากน้ำไทรบุรี ควบคุมการก่อสร้างโดยหวันอุมาร์

³⁰ ต้นวงศ์สกุลอะฮูราในจังหวัดสตุลปัจจุบัน ต้นสกุลอยู่ในอำเภอละงู

³¹ เกาะบะแผลตง เกาะลิตี เกาะมันเตย เกาะกาลัด

³² คือถนนสตุลธานี หรือถนนตรการำธรในปัจจุบัน

นอกจากนั้นก็สร้างกำแพงฝงศพ (ลังการ์) สำหรับท่าน วงศ์สกุล และมุสลิมโดยทั่วไป (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 15) การก่อสร้างมัสยิดกลางแห่งแรกในเมืองสตูล คือมัสยิดมาบัง ชื่อเดิมคือ มัสยิดอากีบี หรือมัสยิดเตองะห์ ท่านใช้เวลาในการก่อสร้างอยู่หลายปีจึงแล้วเสร็จ ประมาณปี พ.ศ. 2390 ต่อมามีมัสยิดมาบังถูกรื้อถอนเมื่อปี พ.ศ. 2517 เพื่อสร้างมัสยิดใหม่แทน (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 52 - 53)

หลังจากปกครองเมืองสตูลมาได้ 36 ปี (พ.ศ.2382-2418) พระยาอภัยนุราช (ตงกูฮัมมัดอาเก็บ) ก็ได้รับพระราชทานยศสูงขึ้นโดยได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นพระยาสมันตรัฐบุรินทร์³³ ท่านสิ้นชีวิตเมื่อปีพ.ศ. 2418 ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501: 19, จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 52)

เมื่อตงกูฮัมมัดอาเก็บสิ้นชีวิต ตงกูอิสมาแอลบุตรชายได้ขึ้นปกครองในวันเดียวกับการจัดงานศพ เพราะเป็นระเบียบประเพณีฝ่ายมลายู ตงกูอิสมาแอลได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นพระยาอภัยนุราชราชาภักดี ศรีอินทรวิชาเยา พระยาสตูล เป็นเจ้าเมืองสตูล ส่วนตงกูฮัมมัดน้องชายได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระอินทรวิชัยทำหน้าที่เป็นปลัดเมือง และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระอินทรวิชัย ส่วนตงกูอะหมัดน้องชายคนที่สอง ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองทะเลตั้งแต่อาณาเขตสตูลกับเปอร์ลิสถึงหน้าเมืองพังงาและภูเก็ต เกี่ยวกับผลประโยชน์จากรังนกนางแอ่นหัวอ่าวช่องแคบมะละกา (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 20, สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสตูล, 2533 : 21)

เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ (2501 : 21) ได้กล่าวไว้ว่า ตงกูอิสมาแอลครองเมืองได้ 5 ปี ได้มีคณะจีนยี่หิ้นจากปีนังเข้ามามีอำนาจ โดยคนจีนในจังหวัดสตูลเป็นผู้ชักนำมา ทำให้ประชาชนชั้นแนวหน้าในสังคมเข้าเป็นพวกยี่หิ้นพรรคอั้งยี่³⁴ และโต๊ะแปะกั๊ง สัญลักษณ์ของกลุ่มนี้ คือ ใช้ธงสีแดงและสีขาวเป็นสัญญาณของแต่ละฝ่าย และมีการแสดงสัญญาณต่างๆ ด้วยท่าทาง เช่น ยกนิ้วมือจับรัม จับบุหรี จับศรชะ เป็นต้น แม้ว่าการเข้าเป็นสมาชิกของพรรคยี่หิ้นเป็นการผิดกฎหมาย แต่พรรคก็มีความก้าวหน้า จนฝ่ายปกครองไม่สามารถปราบปรามได้ ในช่วงเวลานั้น ตงกูอิสมาแอล (พระยาอภัยนุราช) ถูกจีนอั้งยี่ เข้ามารุกรานและปล้นสดมภ์ ทำลายประตุงัง จนทำให้ตงกูอะหมัด (พระอินทรวิชัย) และตงกูฮัมมัด(พี่น้องฝาแฝด) ไม่พอใจในการปกครองของตงกูอิสมาแอล ทั้งทั้งสองเห็นว่าตงกูอิสมาแอลไม่มีความสามารถพอที่จะรักษาเมืองได้ ดังนั้นตงกูอะหมัดได้อพยพไปอยู่ที่บาราเกด คือห้องที่อำเภอท่าแพในปัจจุบัน (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 54) ส่วนตงกูฮัมมัดนั้นถูกปลดออกจากผู้ปกครองทะเล เนื่องจากขาดส่งภาษีอากร ทางกรุงสยามจึงมอบ

³³ พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ มหินทรวิชัยนาวิดี ศรีสถลรัฐ มหาปธานาอัคร ไพศาลสุนทรจริต สยาม พิชิตภักดี จางวางเมืองสตูล ตงกูฮัมมัดอาเก็บ ท่านมีบุตรทั้งสิ้น 9 คน คือ ตงกูอิสมาแอล ตงกูบ๊ะเต ตงกูบ๊ะเต ตงกูสอเพียะ ตงกูอะหมัด ตงกูฮัมมัด ตงกูฟาตีหะมะ ตงกูอิติเรส ตงกูปตรี

³⁴ สมาคมลับของคนจีน (พจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน , 2525 : 358)

เกาะรังนกให้เมืองไทรบุรีเป็นผู้พิทักษ์ผลประโยชน์ต่อไป ทางด้านตมกมุฮัมมัดจึงตัดสินใจออกจากเมืองสตูลในปี พ.ศ.2425 พร้อมด้วยภรรยา บุตร และข้าราชการไปจัดสร้างเมืองใหม่ที่ละงู³⁵ พระองค์ได้จัดทัพที่เรียกว่า“ทำเนียบ” ขึ้นใกล้คลองน้ำตาย³⁶ จากนั้นพระองค์ก็ได้จัดสร้างสถานคุมขังผู้ต้องหาคดี “ ญีนาญัต ” ขึ้น โดยให้ราษฎรซูดกูเป็นสี่ด้านในเนื้อที่ประมาณ 6 ไร่ คูลึก 4 ศอก กว้าง 6 ศอก(ดูภาคผนวกที่ 2) (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 23)

ตมกมุฮัมมัด (พระยาอภัยนุราช) ได้รับคำปรึกษาจากที่ปรึกษาคนสนิท คือ เจ๊ะอาด บินปูเต๊ะ บินยะโกบ³⁷ ให้สร้างเมืองขึ้นที่ละงู หลังจากบุกเบิกเมืองละงูได้เป็นเวลา 3 ปีเศษ ประชาชนเริ่มออกนามเรียก “เมืองละงู” ส่วนสตูลก็เรียก “เมืองสตูล”(เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 23) เมื่อจัดตั้งเมืองแล้ว ตมกมุฮัมมัดก็ได้จัดระบบการปกครอง ซึ่งทำการบริหารงานอยู่ใน “วัง” ดังนี้คือ

1. ที่ว่าการละงู รับผิดชอบทุกเรื่องหนี้สิน ลักขโมย
2. ทงด้านสวัสดิภาพของราษฎรเป็นหน้าที่ของเจ้าตำบล (ปิงสูดู) ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์มาก่อน คือ ตะโต๊ะอิสฮาก ราชยาปะเกอ์ร์มาแลสา³⁸
3. คดีปล้นสดมภ์ฆ่าคนตาย (อุกฉกรรจ์ ฆาตกรรม) ส่งให้กับเจ้าเมืองสตูล

หลังจากตมกมุฮัมมัด ได้บริหารบ้านเมืองไม่นานนัก พระองค์ได้รับแจ้งจากญาติของเจ๊ะอาด(จากเมืองสตูล)ว่าจะมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากเมืองไทรบุรี(เคดาห์)จะเดินทางมาที่ละงู เพื่อสอบสวนและจับตัวเจ๊ะอาดในโทษฐานที่คิดทรยศต่อเจ้าเมือง (ตมกมุฮัมมัด) ผู้ที่มาสอบสวนในครั้งนี้ คือ ตมกมุฮัมมัด (พระยาสุรพลพิพิธ)³⁹ และตัวนไชยิตอะห์มัด มักริบี เป็นกรรมการและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มาถึงเมืองละงู และได้ทำการสอบสวนถึงเรื่องที่ถูกล่ามร้ายว่า เจ๊ะอาดแข็งเมืองกับพระยาสตูลจนได้ความว่า เจ๊ะอาดนั้นมิได้เป็นผู้จัดการทุกอย่าง เขานั้นเป็นเพียงผู้ที่ปฏิบัติตามคำสั่งจากตมกมุฮัมมัดเท่านั้น เมื่อตมกมุฮัมมัดและตัวนไชยิตอะห์มัดมักริบี ได้ฟังดังนั้น จึงสอบถามจากตมกมุฮัมมัดเท่านั้น ได้ทราบความว่าพระองค์เองเป็นผู้ที่เสนอความคิด ตมกมุฮัมมัดและตัวนไชยิต จึงสรุปว่าเป็นข้อขัดแย้งกันระหว่างพี่น้องจึงต้องให้ผู้ใหญ่ฝ่ายสยามเป็นผู้ไกล่เกลี่ย มิฉะนั้นจะทำให้เกิดการแตกแยกระหว่างสตูลกับละงู (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 23) หลังจากนั้น ก็มีสาส์นจากทางราชการเมืองไทรบุรีให้ตมกมุฮัมมัด (พระอินทรวชิช) และตมกมุฮัมมัด เดินทางไปไทรบุรี

³⁵ ละงูเป็นท้องที่กว้างใหญ่ ตั้งอยู่ห่างไกลจากตัวเมืองสตูล มีแม่น้ำลำคลองที่ดินอุดมสมบูรณ์เหมาะสมในการเพาะปลูก

³⁶ ชาวบ้านเรียกหมู่บ้านนี้ว่า หมู่บ้านทำเนียบจนมาถึงปัจจุบัน

³⁷ ต้นตระกูล หลังปูเต๊ะ

³⁸ ต้นตระกูลหัวหน้าตาหลาในอำเภอละงู

³⁹ เป็นผู้สำเร็จราชการคนหนึ่งในสมัยสุลต่านอับดุลยามีตแห่งไทรบุรี

ตนกูทั้งสองและเจ้อาดรีบเดินทางไปเมืองไทรบุรี แต่ก็ไม่ได้รับการสอบสวนแต่ประการใดเป็นเวลา 3 เดือนเต็มๆ ทางฝ่ายราชการเมืองไทรบุรีได้ส่งหัวหน้าผู้เป็นญาติสนิทกับภรรยาของเจ้อาด เป็นเลขานุการส่วนตัวของตนกูเดิน⁴⁰ นำสาส์นเกี่ยวกับกรณีของตนกูทั้งสองไปกรุงสยาม เจ้อาดจึงเข้าปรึกษาตนกูทั้งสองและเสนอตนเองโดยนำกระดาษเปล่าให้กับตนกูทั้งสองลงนามและประทับตรา ส่วนข้อความนั้นเจ้อาดเป็นผู้เขียนเอง เมื่อถึงกรุงสยามเจ้อาดก็ได้เข้าหาหลวงโกษาอิศฐาก ซึ่งเป็นผู้จัดการในกรณีเกี่ยวกับหัวเมืองต่างๆ ในภาคพื้นมลายูที่ส่งเครื่องบรรณาการต่อสยาม ในจดหมายนั้นมีเนื้อความว่า

ตามพฤติการณ์และตามมูลเหตุที่ถูกเขียนตัวข้าพเจ้าทั้งสองจากเมืองสตูลมา เมืองไทรบุรี โดยถูกกล่าวหาของเจ้าเมืองสตูลฟ้องมาทางกรุงสยาม และทางกรุงสยาม ส่งให้ทางการไทรบุรีสองเสวน ข้าพเจ้าทั้งสองได้มาพักอยู่ที่เมืองไทรบุรีเป็นเวลาสาม เดือนเศษ ไม่มีวีแววเลยว่าจะมีการสอบสวนได้สวนประการใด แต่มาเพิ่งทราบภายหลังว่ามีหนังสือทางราชการไทรบุรีส่งมาทางกรุงสยามว่า ทางการไทรบุรีได้สอบสวน ข้าพเจ้าทั้งสองแล้วนั้นไม่มีมูลความจริงแต่ประการใดเลย แต่ความจริงค่างไรหรือ ประการใดนั้น ข้าพเจ้าทั้งสองขอได้โปรดสอบถามเจ้อาด ผู้ถือหนังสือนี้แทนข้าพเจ้าทั้งสอง ท่านจะได้ความสัตย์จริงทุกประการ และขอให้ถือว่า คำของเจ้อาดนั้นเท่ากับข้าพเจ้าทั้งสองกราบเรียนโดยตนเอง

เมื่อหลวงโกษาอิศฐากได้รับสาส์นจากทั้งสอง คือหัวหน้าและเจ้อาด ท่านก็จับประเด็น เรื่องที่เกิดขึ้นได้และท่านทราบว่ามารดาเจ้าเมืองสตูล (ตนกูอิสมาแอล) เป็นญาติสนิทกับผู้ใหญ่ไทรบุรี ส่วนมารดาของตนกูทั้งสองนี้เป็นคนไทยอาจทำให้เกิดความอยุติธรรมในการวินิจฉัยเป็นได้ ท่านจึงได้ระงับเรื่องไว้ และท่านได้ปรึกษากับพระนรินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลภูเก็ต ให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยปรับความเข้าใจระหว่างสองฝ่ายจนสำเร็จ และให้ตนกูอะหมัดและตนกูมุฮัมมัดกลับไปยังสตูลและ ละงู(เจ้ अबดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 27)

หลังจากตนกูอิสมาแอล (พระยาอภัยนุราช) สิ้นชีวิตเมื่อปีพ.ศ.2427 ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสตูลเพียง 9 ปี มีบุตรทั้งสิ้น 6 คน⁴¹ ตามระเบียบประเพณีการครองราชบัลลังก์ของเมืองไทรบุรีนั้น จะต้องแต่งตั้งเจ้าเมืองก่อนทำพิธียกศพ และจะต้องให้เจ้าเมืองมาทำพิธีหรือมีผู้แทนมาทำแทน ดังนั้นศพของตนกูอิสมาแอลต้องตั้งอยู่สามวันสามคืนไม่ได้ทำพิธีฝังศพตามศาสนาเพราะเจ้าเมืองไทรบุรีต้องเดินทางไกลมาจากเมืองไทรบุรี เมื่อเจ้าเมืองมาถึงก็ได้แต่งตั้งให้ตนกู अबดุลเราะห์มานเป็นเจ้าเมืองและตนกูมุฮัมมัดเป็นผู้ช่วยว่าราชการเมือง เมื่อแต่งตั้งเสร็จตามพิธีแล้วจึงจัดการศพตามบัญญัติ

⁴⁰ ตนกูฎิยาฮุดดีน หรือ พระยาไฮธิการโกศลพหุพยุหรัศย์อัครมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนสุลต่าน अबดุลฮาหมัด

⁴¹ คือ ตนกู अबดุลเราะห์มาน ตนกูยะแลหา ตนกูอาชีชะ ตนกูเปาะ ตนกูมุฮัมมัด ตนกูชากียะห์

ศาสนาอิสลามต่อไป และนำศพไปไว้ที่กูโบร์ (สุสาน) (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 31) การแต่งตั้งตนกูอับดุลเราะห์มานเป็นเจ้าเมือง ได้รับความเห็นชอบจากเจ้าเมืองไทรบุรีคือตนกูอับดุลฮามิด(เจ้าพระยาฤทธิสงครามรามภักดี) พระองค์ได้จัดให้มีเจ้าหน้าที่ทำการแทนมนตรีขึ้นก่อน คือ หวันอุมาร์⁴² เนื่องจากชราลง จึงได้แต่งตั้งหวันอิสมาแอลและหวันยะโกบ บุตรของหวันอุมาร์ ทำหน้าที่เป็นเลขานุการและผู้ช่วย เพื่อเป็นการช่วยเหลือในการปกครอง เจ้าเมืองไทรบุรีได้แต่งตั้งตนกูอะห์มัด(พระอินทวิชัย) ให้เป็นกรมการเมืองสตูล ส่วนตนกูฮัมมัดเป็นผู้พิพากษา และท่านได้ชักชวนเจ๊ะอาดกลับมาสตูล แต่เขาขออยู่ที่ละงู ดังนั้นตนกูฮัมมัดจึงยกบ้านทำเนียบตลอดจนที่ดินทั้งหมดให้เป็นกรรมสิทธิ์สืบไป ทางฝ่ายตนกูอับดุลเราะห์มาน⁴³ เจ้าเมืองสตูลได้วางระบบการปกครองโดยอาศัยกรมการเมืองและผู้ช่วยว่าราชการเมือง ประกอบด้วยเลขาธิการที่มีความชำนาญทางอักษรศาสตร์และการบริหารงานเป็นสำคัญจึงแสดงให้เห็นว่าอำนาจการปกครองตกอยู่กับกรมการเมืองและผู้ช่วยว่าราชการเมือง (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 31)

เมืองสตูลขึ้นต่อมณฑลไทรบุรี (พ.ศ. 2440 – 2452)

ในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดตั้งระบบ “เทศาภิบาล” โดยตั้งเป็นมณฑลไทรบุรีขึ้น ซึ่งรวมเอาเมืองไทรบุรี เมืองเปอร์ลิส และเมืองสตูลเข้าอยู่ในมณฑลเทศาภิบาลเดียวกัน พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตนกูอับดุลฮามิดให้เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลหรือผู้สำเร็จราชการของมณฑลไทรบุรี⁴⁴ มีอำนาจตรวจตราบังคับผู้ว่าราชการเมืองสตูลและเมืองเปอร์ลิส ที่กรมการเมืองทั้งสองต้องฟังคำสั่งและการบังคับบัญชาของเจ้าเมืองไทรบุรี ถือเป็นสุลต่านหรือเจ้าผู้ครองนครคนสุดท้ายของเมืองไทรบุรีที่ขึ้นต่อราชอาณาจักรไทย ได้รับพระราชทานยศชั้นสูงสุดถึงชั้น “เจ้าพระยา” เป็นเจ้าพระยาองค์ที่ 3 ในบรรดาเจ้าเมืองไทรบุรีที่มีมาแต่ต้นได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดสำหรับข้าราชการในกรุงสยาม (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 57)

ในสมัยของตนกูอับดุลฮามิดเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ตนกูอับดุลเราะห์มาน เจ้าเมืองสตูล เกิดเป็นโรคประสาทฟั่นเฟือน ทางราชการเมืองไทรบุรีพิจารณาเห็นว่า เมืองสตูลอยู่ในภาวะนำวิกฤต การบริหารบ้านเมืองไม่เป็นระบบ ดังนั้นจึงได้แต่งตั้งกูเด็น บินกูมะมะ⁴⁵ ซึ่งเป็นผู้ปกครองที่มีชื่อเสียงในออลร์สตาร์ ให้มาเป็นผู้ช่วยว่าราชการเมืองในต้นปีพ.ศ.2439(เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501:

⁴² ต้นตระกูลฮะสุรา

⁴³ ตนกูอับดุลเราะห์มานได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น พระยาอภัยนุราชชาติรามภักดี ศรีอินทวิชัยพาพระยาสตูล ส่วนตนกูฮัมมัด ราชามูตา ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็น แต่งตั้งเป็นพระพิโสภณฤทธิสงคราม

⁴⁴ มียศเป็น เจ้าพระยาฤทธิสงครามรามภักดีศรีสุลต่าน มะหมัดรัตนปุนิทร

⁴⁵ ต้นตระกูลตัมมะหง

34) หลังจากที่ถูกเดิน บินกูแมะเข้ามาเป็นผู้ช่วยว่าการเมือง ท่านได้จัดข้าราชการ เพื่อบริหารราชการ อย่างเป็นระบบ โดยวางโครงการปกครองให้มีระเบียบแบบแผนเหมือนกับเมืองไทรบุรี จัดให้ข้าราชการ เป็นหัวหน้าแผนกต่างๆ⁴⁵ (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 35)

ตนกูอับดุลเราะห์มาน (พระยาอภัยนุราช) ได้สิ้นชีวิตในปี พ.ศ.2439 เนื่องจากพระองค์ไม่มี รัชทายาทสืบสายโลหิตตามประเพณีการสืบราชสันตติวงศ์นั้นจะตกกับน้องชายร่วมบิดามารดาเดียวกัน ซึ่งขณะนั้นก็คือตนกูฮัมมัด (พระพิไลยสิทธิสงคราม) แต่ทางฝ่ายราชการเมืองไทรบุรีสนับสนุนให้ กูเดิน บินกูแมะปกครองเมืองก่อน (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 36) ส่วนตนกูฮัมมัดมี ตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองสตูล โดยได้รับการแต่งตั้งจากฝ่ายสยาม ด้วยเห็นว่าเป็นผู้ที่คุ้นเคย ราชการอยู่ในเมืองไทรบุรี (ม.1.3 / 155 (ไมโครฟิล์ม), ร.ศ.118 : 3)

ในสมัยของกูเดิน บินกูแมะ เป็นสมัยที่เมืองสตูลเข้าสู่ยุคการปฏิรูปการปกครองที่ชัดเจนด้วย ความสามารถของท่าน จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัว แต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองสตูลโดยความเห็นชอบของเจ้าพระยาไทรบุรี⁴⁶ กูเดิน บินกูแมะเป็นผู้ที่มีความ สามารถ ได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้รับผิดชอบส่งต้นไม้ทองคำต้นไม้เงิน (Bunga Mas) จากสตูล ไปสู่กรุงเทพฯ ฯ (Ismail, 1987 : 139)

ในปี พ.ศ. 2450 อาณาจักรไทยได้แบ่งการปกครองมณฑลไทรบุรีออกเป็น 3 เมือง คือ 1)เมืองไทรบุรี แบ่งเป็น 4 อำเภอ คือ กุหลิม กลามูดา (กัวลาลูดา) เมอร์โบ และเกรียน 2)เมืองเปอร์ลิส 3)เมืองสตูล ซึ่งเมืองเหล่านี้จะต้องถวายต้นไม้ทองคำต้นไม้เงิน เป็นเครื่องราช บรรณาการสามปีต่อหนึ่งครั้ง (ม.ร.๕ ม/6(ไมโครฟิล์ม))

⁴⁵ เช่นแผนกการคลัง คือเจ๊ะอะห์มัด เบนสอาด (ต้นตระกูลบันสอาด) แผนกที่ดินคือหวันอีตา ฝ่ายรักษา ความสงบภายใน คือ กูอับดุลลาห์บินกูแมะ แผนกการคมนาคม คือ กูหมาดบินกูแมะ แผนกไปรษณีย์ คือ เจ๊ะ อิบรอฮีม แผนกการศึกษาคือ ฮัจญีซ็อยุดดีน แผนกการศาล คือ ต่วนไซยิดอับดุลเราะห์มานคัลลิดริส เป็นผู้ พิพากษา และเจ๊ะบาเฮร์ เป็นผู้ช่วยผู้พิพากษา แผนกการสาธารณสุข คือ นายแพทย์ญาเลสเป็นนายแพทย์ประจำ เมือง แผนกทางศาสนามีกอฎีหลายท่าน คือ ฮัจญีมุฮัมมัดตามีน ฮัจญีเกการ์ ฮัจญีอะห์มัด ฮัจญีอุเซ็น (ต้นตระกูล รุมาเนีย) และ ฮัจญีหะสัน หลังปูเต๊ะ ส่วนหัวหน้าชาวจีน คือ กัปตันบาบาจีฝ่ายสามภาษาไทยมีนายนับ ผนคร ฝ่ายเครื่องราชบรรณาการมีตนกูโลมานเป็นหัวหน้า

⁴⁶ ในปี พ.ศ. 2442 กูเดิน บินกูแมะได้รับเลื่อนขั้นเป็นผู้ว่าราชการเมืองสตูล ในปี พ.ศ.2443 ได้รับ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงชินทรวินัย ลงนามในหนังสือราชการว่า “ ตนกูกษัตริย์ดินบันกูแมะ ” (Tunku Baharuddin Bin Kumch) ต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นพระอินทรวินัย และพระยาอินทรวินัยตาม ลำดับ ต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เป็นมหาอำมาตย์ตรีพระยาอนุมินารถภักดี จางวางเมืองสตูล (จารึก รัตนโสภาส และคณะ, 2542 : 58)

เมืองสตูลขึ้นต่อมณฑลภูเก็ต (พ.ศ. 2452 - 2468)

เมืองสตูลขึ้นต่อมณฑลภูเก็ตตั้งแต่ปี พ.ศ.2452 ถึง พ.ศ.2468 ซึ่งอยู่ในสมัยของกู่เดิน บินกู่แมะ เป็นข้าหลวงประจำจังหวัดสตูล ในสมัยนี้เป็นสมัยที่พระยารัชฎานุประดิษฐ์ มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นเทศาภิบาลผู้สำเร็จราชการมณฑลภูเก็ต ท่านได้ไปตรวจราชการจังหวัดสตูล และตรวจภูมิประเทศของจังหวัด จึงมีดำริให้สตูลเป็นเมืองท่า เพราะจังหวัดสตูลเป็นจังหวัดที่มีอาณาเขตติดต่อกับทะเล จึงเหมาะเป็นเมืองท่าสำหรับการค้าขาย (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปู่เต๊ะ, 2501 : 51)

เพื่อให้สะดวกในการบริหารราชการแผ่นดิน รัฐบาลได้ประกาศให้เมืองสตูลรวมอยู่ในมณฑลภูเก็ต เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ.2452 ให้มีฐานะเป็นหัวเมืองจัตวา เช่นเดียวกับหัวเมืองชั้นในที่ขึ้นกับกรุงเทพฯ (ราชกิจจานุเบกษา, 2452 : 1005) จากนั้นในปี พ.ศ.2468 ได้ประกาศให้เมืองสตูลรวมกับมณฑลนครศรีธรรมราช (สกรรจ จันทรรัตน์, 2522 : 18 อ้างจาก เสถียร วิชัยลักษณ์, 2489 : 391) ในช่วงที่รวมกับมณฑลภูเก็ต กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ.116 ใช้ปกครองเมืองสตูล (สกรรจ จันทรรัตน์, 2522 : 19 อ้างจาก พระยาสมันตรัฐบุรินทร์, 2508 : 334)

การที่เมืองสตูลเข้าร่วมกับมณฑลภูเก็ต เนื่องจากในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดกรณีพิพาทกับอังกฤษ เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ถึงกับได้ตกลงทำสัญญากันเมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2452 ที่กรุงเทพฯ โดยมอบเมืองกลันตัน เมืองตรัง กานู เมืองไทรบุรี และเมืองเปอร์ลิสให้แก่รัฐบาลอังกฤษ แต่ดินแดนที่ยังคงปรากฏอยู่ในอธิปไตยของรัฐบาลสยาม ก็คือ เมืองสตูล ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เมืองสตูลเป็นเมืองจัตวา รวมอยู่ในมณฑลภูเก็ต ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2452 ความว่า

รัฐบาลสยามยอมโอนให้แก่รัฐบาลอังกฤษบรรดาอำนาจชอบธรรม ฐานที่เจ้าเมืองใหญ่ ปกครองป้องกันและบังคับบัญชาอันมีอยู่เหนือเมืองกลันตัน เมืองตรัง กานู เมืองไทรบุรี เมืองปะลิส และเกาะที่ใกล้เคียงเมืองเหล่านั้น และเขตแดนเมืองที่วามานี้ได้กำหนดไว้ในหนังสือสัญญาว่าด้วยเขตแดนซึ่งติดท้ายสัญญานี้ (สกรรจ จันทรรัตน์, 2522 : 22 อ้างจาก ราชกิจจานุเบกษา, 2452 : 1005)

การปกครองเมืองสตูลระยะนี้ มีพระยารัชฎานุประดิษฐ์ เป็นผู้ปฏิบัติราชการปกครองแบบหัวเมืองโดยทั่วไป จัดให้มีข้าหลวงประจำจังหวัด กรมการเมือง ปลัดเมืองที่แยกตำแหน่งเป็นสรรพากร อัยการและนายอำเภอ ตำรวจภูธร ที่สมัยนั้นเรียกว่า“โปลิส” ส่วนทางด้านศาลยุติธรรมนั้นมีตุลาการเก่าประจำเมืองเป็นผู้พิพากษาประจำศาล และมีหัวหน้าศาลที่เป็นผู้พิพากษาจากมณฑลภูเก็ต (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 65)

เมืองสตูลขึ้นต่อมณฑลนครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2468 - 2475)

ในปี พ.ศ.2468 ได้ประกาศให้เมืองสตูลรวมกับมณฑลนครศรีธรรมราช ในสมัยของพระยาสมันตรัฐบุรินทร์เป็นผู้ว่าราชการเมืองสตูล จนถึงปี พ.ศ.2475 เป็นเวลา 7 ปี ซึ่งเป็นเวลาค่อนข้างสั้น พระยาสมันตรัฐบุรินทร์จึงมีบทบาทช่วยเหลือเมืองสตูลได้น้อยมาก ต่างจากสมัยที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) และสมุหเทศาภิบาลคนต่อมาของมณฑลภูเก็ตที่ได้ช่วยวางพื้นฐานความเจริญของเมืองสตูลไว้ค่อนข้างมาก และอีกเหตุผลหนึ่งก็คือ เพราะเมืองสตูลเคยอยู่ในความปกครองดูแลของมณฑลภูเก็ตเป็นเวลานานถึง 16 ปี (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 73)

ในสมัยการปกครองของมณฑลนครศรีธรรมราช พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ในฐานะผู้ว่าราชการเมืองสตูล ได้สานต่อนโยบายของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ และสมุหเทศาภิบาลคนเก่าไว้ เช่น การปกครอง การศึกษา การส่งเสริมอาชีพ และรายได้ของประชาชนตลอดจนการพัฒนาบ้านเมืองด้านอื่น ๆ ในปี พ.ศ.2472 พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ต่ออายุราชการไปจนถึง ปี พ.ศ.2475 ซึ่งเป็นปีที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย (จารึก รัตนโอภาส และคณะ, 2542 : 73) ในปี พ.ศ.2475 พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ ได้ออกจากราชการเพื่อรับพระราชทานบำนาญ และท่านได้ใช้ชีวิตนอกราชการเป็นนักการเมือง จนท่านสิ้นชีวิต เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2506 (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสตูล, 2533 : 85)

เมืองสตูลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475- ปัจจุบัน)

เมืองสตูลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่ ปี พ.ศ.2475 ถึงปัจจุบันนั้น มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องคาบเกี่ยวกันถึง 3 รัชกาล ได้แก่ สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และรัชกาลปัจจุบัน คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในระยะดังกล่าว คือ พัฒนาการทางด้าน การปกครอง การพัฒนาระบอบประชาธิปไตย การเปิดนิคมฝักอวชิพตะรุเตา และการเปิดเมืองสตูล (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 73) ดังนี้

1. พัฒนาการทางด้าน การปกครอง ปี พ.ศ. 2475 ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชสู่ระบอบประชาธิปไตย พร้อมประกาศยุบเลิกระบบการปกครองแบบมณฑลปีต่อมา เมืองสตูลได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ก่อนนั้นจังหวัดสตูลแบ่งเขตการปกครองออกเป็น สองอำเภอกับหนึ่งกิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอมาบัง อำเภอสุไหงอุเป⁴⁸ และกิ่งอำเภอละงู ในปี พ.ศ. 2444 - 2448 ทูทัวมีความเจริญมาก มีผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็นจำนวนมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 กิ่งอำเภอละงูก็เจริญขึ้น มีผู้คนอาศัยมากกว่าในอำเภอทุ่ง

⁴⁸ คำว่าสุไหงอุเป แปลว่า คลองกวางหมาก ซึ่งเป็นชื่อเดิมของอำเภอทุ่งหว้า

หัว การค้าขายจึงขบเซา ทางราชการจึงยุบอำเภอทุ่งหัวเป็นกิ่งอำเภอขึ้นต่ออำเภอละงู ส่วนอำเภอมาบังได้เปลี่ยนเป็น อำเภอเมืองสตูลในปี พ.ศ.2482 และปี พ.ศ.2483 ได้ยุบตำบลสุสน และตำบลปันจอร์ของอำเภอเมืองสตูล เป็นตำบลควนโตน หลังจากนั้นก็ตั้งกิ่งอำเภอควนกาหลง กิ่งอำเภอท่าแพ และกิ่งอำเภอมะนัง ปัจจุบันนี้ยังคงเหลือกิ่งอำเภอมะนังอำเภอเดียวที่ยังคงเป็นกิ่งอำเภอ (งานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสตูล, 2546 : 3, จารึก รัตนโอภาสและคณะ, 2542 : 69)

2. การพัฒนาระบบประชาธิปไตย นับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ประชาชนจังหวัดสตูลร่วมกันพัฒนาระบบประชาธิปไตยมาโดยตลอด เริ่มต้นตั้งแต่การเลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2476 ซึ่งได้แก่ พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ ในวันที่ 7 พฤศจิกายน ปี พ.ศ.2480 ได้แก่ นายสงวน ณ นคร และต่อมาในปี พ.ศ.2489, พ.ศ.2491, พ.ศ.2495 และ พ.ศ.2500 (เลือกตั้งสองสมัย) ได้แก่ นายเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ ต่อมาในปี พ.ศ.2512 ได้แก่ นายชูลิน โคนันท์ ซึ่งชาวสตูลนั้นได้ให้ความร่วมมือในการเลือกตั้งตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ (จารึก รัตนโอภาสและคณะ, 2542 : 72, จักรพงษ์ ทองเพชร, 2539 : 50)

3. การเปิดนิคมฝักอาชีวะตะรุเตา หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. 2475 รัฐบาลมีนโยบายนำนักโทษที่มีสันดานเป็นผู้ร้ายไปกักกันไว้ที่เดียวกัน เพื่อฝึกอบรมอาชีพจึงประกาศใช้พระราชบัญญัติกักกันผู้มีสันดานเป็นผู้ร้าย พ.ศ.2479 พิจารณาเห็นว่าเกาะตะรุเตามีเนื้อที่กว้างขวางและรกร้างว่างเปล่าจึงตัดสินใจเลือกเกาะนี้เป็นเขตทัณฑสถาน (สร.0201.38/11เรื่อง ขอให้ปรับปรุงข้าราชการใน 4 จังหวัดภาคใต้ ลงวันที่ 12 มี.ค 2491)

4. ยุคเปิดเมืองสตูล จังหวัดสตูลมีนโยบายเปิดเมืองสตูลให้ผู้คนเข้ามาท่องเที่ยว หรือมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น ในปี พ.ศ.2502 ได้สร้างนิคมสร้างตนเองควนกาหลงขึ้น เพื่อให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ปี พ.ศ.2515 เปิดเส้นทางเชื่อมต่อกับจังหวัดตรัง อีกทั้งยังได้เตรียมสถานที่ท่องเที่ยว (จารึก รัตนโอภาสและคณะ, 2542 : 78) ต่อมาเตรียมรับนโยบายการร่วมพัฒนาเศรษฐกิจร่วมกันระหว่างประเทศอินโดเนเซีย มาเลเซีย และไทย (IMI-GT-Indonesia-Malaysia-Thailand Growth Triangle) ซึ่งทางจังหวัดสตูลมีความพร้อมในการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เน้นการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม การประมง การแปรรูปสัตว์น้ำ และการเกษตร (คณะวิทยาการจัดการ, 2537 : 165)

สภาพทางสังคมของจังหวัดสตูล

งานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสตูล (2546 : 3) ได้กล่าวถึงจังหวัดสตูลว่า จังหวัดสตูล เป็นจังหวัดที่มีอาณาเขตทางทิศใต้ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย คือ รัฐเปอรลิส และรัฐเคดาห์ ทางทิศเหนือติดต่อกับอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง และอำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ทางทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลาและรัฐเปอรลิส ประเทศมาเลเซีย ส่วนทางทิศตะวันตกติดต่อกับทะเลอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย

สภาพพื้นที่ของจังหวัดสตูล มีลักษณะแตกต่างกันทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นเนินเขา และภูเขาสูง จากนั้นสภาพพื้นที่จะค่อยๆ ลาดเอียงลงสู่ทะเล ส่วนด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ โดยมีที่ราบแคบๆ ขนานไปกับชายฝั่งทะเล ถัดจากที่ราบลงไปเป็นป่าชายเลน น้ำเค็มขึ้นถึง มีป่าไม้แสมหรือป่าไม้โกงกางอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นจังหวัดที่ไม่มีแม่น้ำไหลผ่าน มีแต่ลำน้ำสั้นๆ ลักษณะภูมิอากาศมีอากาศร้อนชื้นฝนตกชุก ช่วงที่ฤดูร้อนมีระยะสั้น ส่วนลักษณะทางธรณีวิทยา พื้นที่จังหวัดสตูลส่วนใหญ่ ร่องรับด้วยหินแปร ส่วนหินอัคนีมีปรากฏเป็นบางบริเวณ (งานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสารสำนักงานจังหวัดสตูล, 2545 : 1) สตูลมีแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำละงู แม่น้ำสตูล ส่วนท่าเรือมีท่าเรือเกาะนก ท่าเรือปากบารา และท่าเรือทุ่งหว้า ท่าเรือทั้งสามนี้มีด่านศุลกากร และก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ท่าเรือนี้มีเรือกลไฟเดินเข้าออกระหว่างปีนังเป็นประจำ ดังที่เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ (2501: 3) ได้กล่าวว่า “ท่าเรือปากบาราตั้งอยู่ในอำเภอเมืองละงู เป็นศูนย์กลางของจังหวัดสตูล และละงูก็เป็นที่ยุ้จักมาก่อนสตูล แต่ไม่มีประวัติโดยเฉพาะ”

สาเหตุสำคัญที่สตูลไม่เหมาะกับการตั้งเมืองนั้น มาจากสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ดังที่ สงบ ส่งเมือง และคณะ (2542 : 7614) ได้กล่าวถึงลักษณะของจังหวัดสตูลว่า จากลักษณะภูมิศาสตร์ของสตูล ซึ่งเป็นจังหวัดขนาดเล็ก พื้นที่เป็นที่ลุ่มต่ำสลับไปกับพรุที่มีน้ำขังโดยเฉพาะบริเวณใกล้ทะเล เป็นพื้นที่ที่ทึบใหม่ และเป็นร่องน้ำสายสั้นๆ ไปออกทะเลหลายสาย ซึ่งเป็นร่องน้ำที่หล่อเลี้ยงชุมชนต่างๆ ไหลจากทิวเขาทางด้านเหนือและด้านตะวันออกลงสู่ทะเลใต้และตะวันตก กระแสน้ำในร่องน้ำเหล่านี้ไหลเชี่ยวมาก ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ จึงไม่เอื้ออำนวยต่อการตั้งแหล่งของชุมชนโบราณในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ บริเวณที่มนุษย์พลจะเข้าไปตั้งหลักแหล่งได้เมื่อมีความเจริญสูงขึ้น

ทางด้านการปกครอง จังหวัดสตูลจัดระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาคออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน จัดระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่นออกเป็น องค์การบริหารราชการส่วนจังหวัด เทศบาล และสุขาภิบาล (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสตูล, 2529 : 15) ในอดีตจังหวัดสตูลได้รับการปฏิรูปการปกครองในสมัยของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ได้วางหลักไว้ 6 ประการ คือ ทางด้านการปกครอง ทางด้านการภาษีอากร ทางด้านการศึกษา การสร้างถนนและเส้นทางคมนาคม การบำรุงการเพาะปลูก และการปราบปรามโจรผู้ร้าย (สงบ ส่งเมือง และคณะ, 2542 : 7617) ส่วนในสมัยกูเต็น บินกูแมะ เข้ามาเป็นผู้ช่วยราชการเมือง ได้จัดข้าราชการเพื่อบริหารบ้านเมืองให้เป็นระบบมากขึ้น โดยวางแผนการปกครองให้มีข้าราชการเป็นแผนก (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 34)

สถานที่ที่สำคัญในจังหวัดสตูลนั้นมีทั้งสถานที่ทางประวัติศาสตร์และสถานที่ท่องเที่ยว เช่น คฤหาสน์กูเต็น เป็นโบราณสถานสำคัญในจังหวัดสตูล เป็นบ้านพักของตนกูบาฮะรุদ্ดีน บินกูแมะ⁴⁹ ซึ่งได้สร้างขึ้นด้วยเงินของรัฐบาล เป็นบ้านที่เกี่ยวข้องกับประวัติของเมืองสตูล ส่วนโบราณสถานอีก

⁴⁹ พระยาภูมินารณกัตติ แต่ชาวสตูลนิยมเรียกว่ากูเต็น และเรียกบ้านนี้ว่าบ้านกูเต็น หรือ คฤหาสน์กูเต็น

แห่งหนึ่ง ก็คือ มัสยิดมาบัง⁵⁰ นอกจากนี้ยังมีสถานที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ได้แก่ เกาะตะรุเตา เป็นเกาะที่อยู่ในทะเลช่องแคบมะละกา มหาสมุทรอินเดีย ตะรุเตามีฐานะเป็นนิคมฝักอาชีของนักโทษ ในสมัยช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง (สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสตูล, 2529 : 80)

วัน โซโลห์ (Wan Soloh Wan Ismail, 1990 : 98) ได้กล่าวถึงการเดินทางของ Skeat⁵¹ ซึ่งเขาได้บันทึกไว้ว่า เมืองสตูลตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำ 2 สาย คือ แม่น้ำสตูล และแม่น้ำจืด มีการคมนาคมที่สะดวก มีชาวจีนค้าขายจำนวนมาก มีโรงเรียน และนักเรียนประมาณ 30 คน สอนโดยครูที่ไปศึกษาจากปีนัง มีศาล (Court House) และคุกที่สร้างด้วยอิฐ ส่วนกฎหมายของสตูลจะมีลักษณะเหมือนกับไทรบุรี (เคดาห์) คือ ผู้พิพากษาจะมีอำนาจในการตัดสินพิพากษา

ด้านการศาสนา

จังหวัดสตูลเป็นจังหวัดที่ประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 76 นับถือศาสนาอิสลาม รองลงมานับถือศาสนาพุทธ ประมาณร้อยละ 23 ที่เหลือนับถือศาสนาอื่น ชาวสตูลส่วนใหญ่ นับถือศาสนาอิสลาม และปฏิบัติตามแนวทาง “ซุนนะห์” ตามที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์อัลกุรอาน ส่วนชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธก็ปฏิบัติตามเป็นพุทธมามกะที่ดี (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2542 : 150) ประชากรของจังหวัดสตูลเกือบทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้นระบอบการดำเนินชีวิตของชุมชนเป็นไปตามรูปแบบของอิสลามคือ ทางด้านการปกครอง ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม การศึกษา การสาธารณสุข การศาสนา เป็นต้น (สกรรจ์ จันทรรัตน์, 2522 : 180)

จังหวัดสตูลเดิมเป็นเพียงตำบลหนึ่งของเมืองไทรบุรี วัฒนธรรมพราหมณ์หรือฮินดูตามรูปแบบของอาณาจักรศรีวิชัยในอดีตค่อยเลือนหายไป เพราะศาสนาอิสลามเผยแพร่เข้ามาแทนที่ แต่ประเพณี พิธีการต่างๆ ตลอดจนความเชื่อตามลัทธิยังคงเหลืออยู่ ครั้นเมื่อพระพุทธรูปพม่าจากทั่วโลกได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ตนกูบิสนุ (พระยาอภัยนุราช) เป็นเจ้าเมืองสตูลคนแรก จึงได้นำอารยธรรมเข้ามาเผยแพร่อย่างกว้างขวาง จนเกิดมีสุเหร่า สถานที่ละหมาด มัสยิด (สถานที่อบรมศาสนา) ขึ้นหลายแห่ง ทำให้อิสลามรุ่งเรืองในเมืองสตูลตลอดมา (คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดมาบังจังหวัดสตูล, 2522 : 33)

⁵⁰ เป็นมัสยิดที่มีมายาวนาน พร้อม ๆ กับการสร้างเมืองสตูล มัสยิดมาบังตั้งชื่อตามเมืองมาบังนครา ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวเมืองไทรบุรีใช้เรียกเมืองสตูลสมัยนั้น

⁵¹ คือ William Walter Skeat เป็นผู้ที่สนใจศึกษารัฐมลายู ได้เดินทางออกจากอังกฤษในช่วงปลายเดือนมกราคม พ.ศ. 2647 ไปพักอยู่ที่กรุงเทพฯ 2 สัปดาห์ ในวันที่ 23 มีนาคม ได้นัดพบสมาชิกชาวมลายู 9 คน และชาวจีน 1 คน เพื่อเดินทางต่อไปสงขลา และปัตตานี ช่วงปลายเดือนตุลาคม ได้เดินทางถึงโกตาบารูพักที่นั่น 23 วัน วันที่ 5 พฤศจิกายน เดินทางไปสิงคโปร์และกลับเข้ามาปีนัง จากนั้นก็เดินทางไปเคดาห์และเปิร์ลิส วันที่ 13 ธันวาคม ออกจากอลอสตาร์สู่สตูลทางเรือมาพักที่กัณพักรักรอง (Rest House) และได้เข้าพบกูติน (Wan Soloh Wan Ismail, 1990 : 97-99)

จังหวัดสุลตั้น นับได้ว่าเป็นเมืองที่มีชาวมุสลิมอาศัยมานาน การบริหารบ้านเมืองในอดีตทั้งทางโลกและทางธรรม ดังเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ (2501 : 16) ได้กล่าวไว้ว่า ในขณะที่ตนกุมอำนาจหมาดอาเก็บบเป็นพระยาเมือง พระองค์ทรงจัดให้มีสถานที่หน้าห้องพระโรง เป็นสถานที่รับคำร้องทุกข์และชี้ขาดข้อพิพาทของราษฎร นอกจากนี้ ได้จัดแต่งตั้งให้มีกอฎีจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนา คอยควบคุมการสมรส การหย่าร้าง เป็นต้น และสั่งสอนให้มีความเชื่อมั่น เกรงกลัวต่อพระองค์ อัลลอฮ์ นอกจากนี้ท่านเห็นว่าเมืองสุลตั้นยังไม่มีมัสยิดประจำเมืองเพื่อประกอบศาสนกิจ และเพื่อความ เป็นศรีสง่าของเมืองจึงได้จัดสร้าง“มัสยิดมาบัง” ขึ้น โดยที่ท่านมีประสงค์ให้มีการเรียโทรทรัพย์ สิ้นเงินทองของราษฎร แต่ใช้วิธีการต่อเรือมาดส่งไปขายที่เมืองไทรบุรี และได้ซื้ออิฐ ปูน จากไทรบุรี บรรทุกเรือมาดสุล โดยมีผู้คุมการก่อสร้างคือ หวันอุมาร์ ต่อมาท่านก็ได้จัดให้มีกอฎีทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทในคดีเกี่ยวกับครอบครัวมรดก การสมรส การหย่าร้างของชาวมุสลิม ส่วนผู้ปฏิบัติหน้าที่ กอฎีก็เลือกเฟ้นจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนา เป็นที่เคารพศรัทธาของคนทั้งหลาย นอกจากนี้ ท่านได้จัดให้มีที่ฝังศพ(กูโบร์)ให้กับชาวมุสลิมทั่วไป เฉพาะท่านและวงศ์ตระกูลให้จัดฝังภายใน กำแพง ส่วนทางด้านการศึกษาเริ่มเป็นระเบียบขึ้น ในสมัยกูเต็น บินกูแมะได้แต่งตั้งชวนฮิดอับ ดุรเราะห์มาน อัลอิติริส เป็นหัวหน้าผู้พิพากษา เจ๊ะบาเฮร์ เป็นผู้ช่วยผู้พิพากษา ได้ตั้งกอฎีหลาย ท่าน คือ ฮัจญีมูฮัมมัดตามีน ฮัจญีบาการ์ ฮัจญีอะหมัด ฮัจญีสุเซิน และฮัจญีหะซัน หลังปูเต๊ะ

ต่อมาในสมัยกูเต็น บินกูแมะ ก็ได้จัดให้มีกอฎี มีหน้าที่ในนิกะฮฺ (การสมรส) ตอละ (หย่า ร้าง) รอยะฮะ (กลับคืนดี) ศาลศาสนามีเจ้าหน้าที่ผู้ช่วยกอฎี เสมียน และนักการส่งหมายบังคับคดี ผู้ช่วยกอฎีในสมัยนั้น (ปี พ.ศ.2452) คือ เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ ทำงานประจำในสำนักงาน เกี่ยวกับการสมรส (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 51) นอกจากนี้ กูเต็นได้ปรับปรุงบทบาท ของกอฎี ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาตัดสินคดีมรดก ครอบครัว และการสมรส หย่าร้างของ มุสลิม ผู้ใดฝ่าฝืนปฏิบัติผิดระเบียบ มีการปรับเปรียบเทียบหรือจำคุกตามโทษานุโทษ (สำนักงาน ประถมศึกษาจังหวัดสุลตั้น, 2533 : 82)

รัฐบาลกลางเมืองไทรบุรีได้มีการจัดวางรากฐานการศาลเมืองสุลตั้น และได้แจ้งให้เจ้าพระยา ไทรบุรีทราบว่าการเมืองสุลตั้นมีความเดือดร้อนในกระบวนการศาลยุติธรรมในลักษณะเดียวกันกับ ในมณฑลปัตตานี รัฐบาลกลางพิจารณาเห็นถึงความเหมาะสมกับสภาพการณ์ของเมืองสุลตั้นว่า ราษฎรในเมืองสุลตั้นมีหลายชาติหลายภาษา แต่มีคนไทยเป็นส่วนใหญ่ จึงมีการจัดตั้งศาลเมืองสุลตั้น ซึ่งมีการดำเนินการตามศาลเมืองมณฑลปัตตานี โดยมีหลักการดังนี้

- 1.การจัดตั้งศาลเมืองสุลตั้นเหมือนกับเมืองต่างๆ ในมณฑลต่างๆ ของพระราชอาณาจักร โดยมีขุนพิพากษาสรรพกิจ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลเมืองสุลตั้น พิพากษาเกี่ยวกับทุกประเภท ยกเว้น คดีเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

- 2.การจัดตั้งศาลศาสนา โดยมีตะโตะกอฎีเป็นผู้พิพากษาคดีทางศาสนา ซึ่งมีคดีความ

4 ประเภท คือ คดีมรดก ผัวเมีย ชายชู้ ฟ้องหย่า ซึ่งคนมุสลิมเท่านั้นที่มีสิทธิในศาลศาสนา (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม.44/60 ปี ศก^๑, 127 อ้างถึงใน สภราชวินิจฉัย, 2522 : 171)

นอกจากนั้นก็ยังมีการจัดตั้งตะโต๊ะยุติธรรม ได้จัดการเลือกตั้งตามหลักศาสนาอิสลาม ในสมัยพระยาสมันตรัฐบุรินทร์ (หลวงโกชาอิสหาก) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัด (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 57) เนื่องจากพระยาสมันตรัฐบุรินทร์เห็นว่าสตูลเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีราษฎรจำนวนมากเคร่งครัดในศาสนาอิสลาม ไม่แตกต่างกับจังหวัดที่ใช้กฎข้อบังคับบริเวณ 7 หัวเมือง(ปัตตานี) ทั้งยังเป็นจังหวัดที่ติดต่อกับรัฐเปอร์ลิสและไทรบุรี จึงเห็นสมควรให้ตะโต๊ะยุติธรรม(กอฎี) ประจำศาลขึ้นในจังหวัดสตูล เพราะชาวไทยมุสลิมส่วนใหญ่ไม่ยอมขึ้นศาลไทยในกรณีครอบครัวและมรดก พระยาสมันตรัฐบุรินทร์จึงเสนอความเห็นไปยังสมุหเทศาภิบาลผู้สำเร็จราชการมณฑลภูเก็ต (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 54)

พระยาสมันตรัฐบุรินทร์เน้นการปกครองที่มีแนวทางด้านศาสนา คือ ท่านได้แต่งตั้งหัวหน้าคณะอิมามมัสยิดแบ่งออกเป็น 2 ภาค ภาคหนึ่งในอำเภอเมือง ให้ตะโต๊ะยุติธรรมเป็นหัวหน้า อีกภาคหนึ่งที่อำเภอทุ่งหว้าและกิ่งอำเภอละงูแต่งตั้งให้มีหัวหน้าอิมามเรียกว่าหัวหน้านาเอ็บ ทั้งสองภาคนี้ แต่ละภาคให้มีการประชุมประจำเดือนเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม ระเบียบประเพณี และการสั่งสอนประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ดีนั้นให้เป็นหน้าที่ของอิมามเป็นผู้อบรมสั่งสอน(เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 59)

ในปี พ.ศ.2460 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งตั้งอัยยีหะซัน บินอับดุลการ์ิม หลังปูเต๊ะและอัยยีชีรอฮุดดีน เป็นตะโต๊ะยุติธรรมประจำศาลจังหวัดสตูล (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 55) ทางด้านศาลยุติธรรมในจังหวัดสตูลรัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลาม พ.ศ.2489 (ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 77 เล่ม 63, 3 ธันวาคม 2489 : 533)

ด้านเศรษฐกิจ

ส่วนทางด้านเศรษฐกิจของจังหวัดสตูลมีความรุ่งเรืองมากในปีพ.ศ. 2443-2447 ราษฎรมีสถิติในที่ดินโดยมีโฉนด ชาวจีนจากเกาะปีนังอพยพเข้ามาจับจองที่ดินในอำเภอทุ่งหว้าเพื่อทำสวนพริก มีบริษัทเรือกลไฟ เป็นเรือส่งสินค้าและใช้ในการแข่งขันกับเรือกลไฟประจำสปีดาคท์ เป็นเรือที่มาจากปีนัง นอกจากนั้นยังมีเรือโดยสารระหว่างสุโหงอูเป (ทุ่งหว้า) ไปปีนัง สินค้าส่งออกที่สำคัญของสตูลคือพริกไทย เศรษฐกิจของสตูลที่เจริญมาก คือ อยู่ในแถบทุ่งหว้า(เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 40) แต่ต่อมา การทำสวนพริกไทยนี้ไม่ปรากฏให้เห็น ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักทางการเกษตรกรรม คือ ทำสวนยางพารา รองลงมา คือ ทำนา ทำสวนมะพร้าว ทำสวนผลไม้ ทำสวนกาแฟ ทำการประมง เผาถ่าน และรับจ้าง ส่วนการอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ คือ โรงน้ำแข็ง โรงงานปลาป่น โรงสีข้าว โรงเลื่อยจักร โรงเตาเผาถ่าน โรงไฟฟ้า และโรงคั่วไม้แปรรูป

(Uthai Dulyakasem, 1981 : 176, ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, 2519 : 38)

เรือกลไฟที่เดินทางไปมาระหว่างสุโขทัยกับเมืองป็นังมี 5 ลำ เป็นเรือกลไฟของบริษัทป็นัง 4 ลำ และของเมืองสตูล 1 ลำ เรียกว่า เรือมาบัง ซึ่งตนกฐาฮารุดดินจัดซื้อในนามของเมืองสตูล เพื่อรับส่งสินค้าระหว่างสตูล ทุ่งหว้า ปากบารา และป็นัง (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 41)

งบประมาณรายได้ของเมืองสตูลเพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับจากภาษีผูกขาดฝิ่น สุราจากอินเดียผ่านทางป็นัง โรงรับจำนำ เกาะรังนก ปลิงทะเล ไข่เต่า เปลือกหอย ค่าภาคหลวงไม้ ภาษีขาออกขาเข้า สินค้าเข้า สินค้าออก ภาษีจดทะเบียนเรือ ภาษีที่ดิน เป็นต้น (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 44) นอกจากนั้นเป็นรายได้ที่มาจากกการพนันในตลาดทุ่งหว้า ซึ่งบ่อนการพนันนั้นเป็นตักสำนักงาน และค่าตัวหนังได้คืนละ 1,200-1,50 เหรียญสิงคโปร์ และรายได้จากการแสดงในตลาดทุ่งหว้า เช่น จี๊ว หุ่นจีน หนังตลุง และมโนราห์ ซึ่งมี ชาวจีน แยก ไทย ญี่ปุ่น เป็นหมื่นคน เข้ามาชมการแสดง(เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2522 : 41) สภาพทางเศรษฐกิจที่ดีนี้เกิดขึ้นในสมัยกกูเต็น บินกูเมะ เป็นผู้ว่าราชการเมืองสตูลในปี พ.ศ. 2443 (วิทยาลัยเทคนิคสตูล, มปป : 3)

ส่วนในละงูนั้นจะมีทั้งชาวมาเลย์ ชาวจีน และชาวสามสาม^{๕๒} บางส่วนก็ยึดอาชีพเกษตรกรรม เถาถ่าน และทำนา หลังจากทีละงูกลายมาเป็นอำเภอ ก็มีผู้คนย้ายถิ่นฐานจากจังหวัดใกล้เคียงเข้ามา เพราะยังมีที่ดินว่างเหลือมาก ผู้ที่อพยพมาใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวนา ชาวสวน และชาวประมง (Uthai Dulyakasem, 1981 : 178)

ด้านการศึกษา

การศึกษาของประชาชนในจังหวัดสตูลนั้น ในอดีตจังหวัดสตูลไม่มีโรงเรียนแบบใหม่ มีเฉพาะครูสอนตามหมู่บ้านและสุเหร่าบางแห่งซึ่งใช้หนังสือเรียนเป็นภาษาอาหรับ เพื่ออ่านและศึกษา อัลกุรอาน บางแห่งสอนหนังสือมลายูแบบดั้งเดิม ไม่มีการสอนหนังสือไทย ทางราชการใช้ภาษามลายู ก่อนปี พ.ศ. 2453 เมืองสตูลมีการจัดการศึกษาลักษณะนอกระบบ มีการสอนภาษามลายู และภาษาอาหรับตามหมู่บ้าน ส่วนหนังสือภาษาไทยมีการเล่าเรียนตามวัด โดยมีพระภิกษุเป็นผู้สอน เพื่อใช้ในสถานที่ราชการต่างๆ เช่น ตัวจังหวัดหรืออำเภอ จะต้องมีล่ามแปล หรือเสมียนเขียนหนังสือไทยไว้เฉพาะ ในสมัยพระยารัชฎานุประดิษฐ์ เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตร่วมกับพระยาภูมินารอดภักดี (กูเต็น บินกูเมะ) ผู้ว่าราชการเมืองสตูล ได้จัดตั้งโรงเรียนไทยมลายูขึ้น เป็นโรงเรียนที่เปิดสอนทั้งภาษามลายูและภาษาไทยควบคู่กัน เพราะต้องการให้เกิดความสัมพันธ์อันดีกันระหว่างชาวมุสลิมและชาวไทยพุทธที่ใช้ภาษาที่แตกต่างกัน

ต่อมาในปี พ.ศ.2460 สมัยพระยาสมันตรัฐบุรินทร์เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดสตูลได้ขอให้พระยารัชฎานุประดิษฐ์ เปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนไทยมลายูเป็นโรงเรียนสตูลวิทยา (สงบ ส่งเมืองและคณะ,

^{๕๒} กลุ่มคนที่เ็นชาวมาเลย์เปลี่ยนเป็นคนไทย ยกเว้นการนับถือศาสนาอิสลามเท่านั้นที่ไม่เปลี่ยน พวกเขาจะใช้ภาษาอาหรับแทนการเขียนคำไทย เพราะพวกเขาเขียนภาษาไทยไม่ได้ (Skcat, 1958 : 133-134)

2543 : 7618, บุญเสริม ฤทธาภิรมย์, 2543 : 19) พระยาสมันตรัฐบุรินทร์เป็นผู้ปกครองคนหนึ่งที่ให้ความสำคัญทางด้านการศึกษา ท่านจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการที่ปรึกษาของกระทรวงศึกษาธิการด้านการศึกษาของจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสตูล, 2517 : 2)

ในสมัยกูเด็น บินกูแหมะเข้ามาเป็นผู้ช่วยว่าการเมือง ท่านได้แต่งตั้งให้ฮัจญีซีรอฮุดดีนเป็นหัวหน้าการศึกษา ซึ่งในสมัยนั้นทางราชการใช้ภาษามลายูเป็นสื่อในการพูดและเขียน (เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ, 2501 : 35) และท่านยังเป็นผู้ปกครองที่มีความชำนาญทางภาษา ดังที่ Skeat ได้กล่าวว่ากูเด็น บินกูแหมะเป็นเจ้าหน้าที่ไทยที่มีความฉลาดและเป็นแบบอย่างที่ดี เขาสามารถพูดและเขียนได้ทั้งภาษาไทยและภาษามลายู (Wan Soloh Wan Ismail, 1970 : 98) ท่านได้มอบหมายให้เจ๊ะหมาดเป็นครูใหญ่โรงเรียนไทยมลายูเป็นคนแรกโดยทั้งฮัจญีซีรอฮุดดีนและเจ๊ะหมาดสอนภาษามลายู ส่วนภาษาไทยนั้นเป็นครูที่มาจากมณฑลภูเก็ต ในช่วงแรกๆ จะมีนักเรียนชายล้วน ไม่มีผู้หญิง เพราะไม่มีการส่งเสริมให้ผู้หญิงมาเรียน นักเรียนนิยมมุ่งโรงเรียนมาเรียน นักเรียนที่มาเรียนมีสองกลุ่ม คือ เชื้อสายมลายูและไทย ดังนั้นจึงจัดให้มีการเรียนภาคเช้าเรียนหนังสือไทย ภาคบ่ายเรียนภาษามลายู (บุญเสริม ฤทธาภิรมย์, 2543 : 21)

ส่วนการศึกษาในระบบปอเนาะนั้น ก็เป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญ ในจังหวัดสตูล คำว่าปอเนาะก็เป็นที่รู้จักมานานเหมือนกับอีก 4 จังหวัดใกล้เคียง คือ ปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสงขลา (Hasan, 1999 : 55) ซึ่งจากคำกล่าวของ หะสัน (Hasan, 1999 : 17) ว่า ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2473-2495 นั้น ในอำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นชุมชนที่มีมุสลิมที่พูดทั้งภาษามลายูและภาษาไทย ในช่วงนั้นมุสลิมชาวจะนะก็ได้ไปเรียนกับโต๊ะครู (Tok guru) ที่ปอเนาะแล้ว และขณะนั้นในจังหวัดสตูลก็มีการจัดตั้งปอเนาะแล้วเช่นกัน

ในจังหวัดสตูลนั้นเริ่มตั้งปอเนาะแห่งแรกโดยโต๊ะครูฮัจญีมุฮัมมัดซีกีร์ บินอับดุลมานัน เป็นนักวิชาการที่รอบรู้ทุกสาขาจนเป็นที่เคารพของชนมุสลิมอย่างกว้างขวาง ต่อมาได้รับการสนับสนุนให้เปิดปอเนาะ โดยใช้ชื่อว่า “อูลูมิตดีนอิสลามียะห์” ตั้งอยู่ที่ตำบลฉลุง ชาวบ้านรู้จักในนามปอเนาะบ้านฉลุง ต่อมาปี พ.ศ. 2493 ได้ย้ายไปตั้งในที่ใหม่ คือ ตำบลควนสตอ อำเภอควนโดน และได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในปี พ.ศ. 2506 ตั้งชื่อใหม่ว่าโรงเรียนคารุลมาอาเรฟ ในปี พ.ศ. 2491 ก็ได้มีปอเนาะแห่งที่ 2 ของจังหวัดสตูล คือปอเนาะกาณะ ตั้งอยู่ตำบลบ้านควน โดยโต๊ะครูฮัจญีกาเล็ม มบุญดาหวิ ท่านเป็นทั้งนักวิชาการและนักบรรยายศาสนา แต่ปัจจุบันปอเนาะนี้ได้ยกเลิกไปแล้ว นอกจากนั้น ในจังหวัดสตูลก็ยังมีโรงเรียนภาษาจีนได้เปิดสอนแห่งแรกในปี พ.ศ. 2467 โดยนายสิ้วเจียง แซ่โกย ตั้งขึ้น ณ โรงพระเงินปอจีเก็ง ถนนสมันตรัฐประดิษฐ์ อำเภอเมืองสตูล ชื่อโรงเรียนหมิงจง ในปี พ.ศ. 2484 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง โรงเรียนหมิงจงถูกยุบไป จนกระทั่ง ปีพ.ศ.2490 ได้เปิดทำการสอนอีกครั้งและเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนจงหัว (คณะกรรมการประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ฯ, 2542 : 261)

สถานการณ์ในจังหวัดสตูล

สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสตูล(2527 : 45) ได้กล่าวถึงสภาพสังคมของจังหวัดสตูลว่ามีลักษณะพิเศษแตกต่างจากจังหวัดอื่นๆ อันได้แก่จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส กล่าวคือ เป็นสังคมสองวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมไทยพุทธและไทยมุสลิม ส่วน สกรรถ จันทรรัตน์ (2522 : 21) ได้กล่าวถึงสตูลว่า เป็นดินแดนหนึ่งของเมืองไทรบุรีในประเทศมาเลเซีย ดังนั้นจึงมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และศาสนาเหมือนมาเลเซียเป็นส่วนใหญ่ และเช่นเดียวกับ 3 จังหวัดใกล้เคียง คือ ปัตตานี ยะลา และ นราธิวาส

ลักษณะพิเศษแตกต่างจาก 3 จังหวัด (ปัตตานี ยะลาและนราธิวาส) เห็นได้ชัด คือ แม้ว่าจังหวัดสตูลจะมีประชาชนที่นับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่ ในอัตราที่ใกล้เคียงกับ 3 จังหวัดที่กล่าวไว้ข้างต้น แต่ประชาชนในจังหวัดสตูลพูดภาษาไทยได้ร้อยละ 90 ปัญหาทางด้านสังคมและด้านการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านศาสนา ปัญหาด้านภาษา ตลอดจนปัญหาอื่นๆ อันเกิดจากความไม่เข้าใจกันระหว่างราษฎรกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล จึงไม่ค่อยปรากฏให้เห็น การที่ประชาชนส่วนใหญ่ในจังหวัดสตูลนั้นมีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ ประเทศมาเลเซีย อันเนื่องจาก สตูลในอดีตคือ ตำบลหนึ่งของราชอาณาจักรมลายู แม้ว่าสตูลปัจจุบันมิใช่ราชอาณาจักรมลายูแล้ว แต่ชาวมุสลิมสตูลก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมของตนเอง และยึดหลักการของศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด (ขจัดภัย บรูซพัฒนา, 2519 : 39)

จากการวิเคราะห์ของโซรกี (Suhrke, 1984 : 245) ได้ให้ความเห็นว่า “หากเปรียบเทียบระหว่างสตูลกับปัตตานีแล้ว สตูลจะมีความเป็นไทยมากกว่า ในขณะที่ปัตตานีนั้นมีความเป็นมลายูสูง เพราะประชาชนในจังหวัดปัตตานีนั้นใช้ภาษามลายูในชีวิตประจำวันมากกว่าประชาชนในจังหวัดสตูลที่ใช้ภาษาไทย (ภาษาถิ่นใต้) และในปัตตานีมีระบบการศึกษาในรูปแบบปอเนาะมาก่อน”

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวสตูลจะมีความเป็นมลายูน้อยกว่า ก็มีได้ทำให้ชาวสตูลนั้นสืบถึงอดีตของตน เพราะสิ่งที่หลงเหลืออยู่ก็ยังเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงกำเนิดของชาวมลายูมุสลิมในจังหวัดสตูลได้เป็นอย่างดี ดังที่เจ๊ะอับดุลลาห์ บินมุฮัมมัดสาอาด หลังปูเต๊ะ (2518 : 39) ได้กล่าวว่า “บ้านเมืองท้องถิ่นทั่วภูมิภาคทุกประเทศทั่วไปจะเป็นภูเขา ลำธาร ทุ่งนา ป่าเขา ปากอ่าว ปากคลอง หมู่บ้าน และตำบลทั่วไป ชื่อถิ่นมาเป็นเวลานานปี ชื่อต่างๆ เรารู้ว่าภาษานั้น ภาษานี้ ชื่อต่างๆ เหล่านั้นเป็นสมบัติของชาวพลเมือง ดังนั้นไม่สมควรจะเปลี่ยนชื่อเป็นภาษาอื่น” และท่านยังกล่าวไว้จากการสัมภาษณ์ของ วิไล เบ็ญจลักษณ์ (2516 : 58) ว่า “หากต้องการรู้ว่าชาวสตูลที่แท้จริงมาจากไหน ท่านก็ต้องไปถามทะเล ภูเขา ต้นไม้ดูว่าชื่ออะไร แล้วจะรู้ถึงถิ่นที่มาของชาวสตูล”

สถานการณ์ในจังหวัดสตูลนั้นไม่มีข่าวร้ายหากเปรียบเทียบกับ 3 จังหวัดภาคใต้ จากการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในจังหวัดสตูลของหะสัน หมัดหมาน และคณะ (2517 : 6) ได้ความว่า ในจังหวัดสตูลนั้นไม่มีช่องว่างระหว่างข้าราชการกับชาวบ้านในการปฏิบัติงาน และไม่มีการแบ่งแยก

ระหว่างคนพุทธมลายูและพุทธไทย หรือคนไทยพุทธและคนไทยอิสลาม⁵³ เข้าใจและรู้จักแยกแยะศาสนา ออกจากขนบธรรมเนียม ประเพณี เข้าใจคำว่าศาสนาและเชื้อชาติ⁵⁴ ประชาชนต่างเข้าใจเรื่องภาษา⁵⁵ ข้าราชการส่วนใหญ่เป็นคนในจังหวัดสตูล ทำให้ข้าราชการเหล่านั้นรู้จักแก้ปัญหาได้ถูกต้อง⁵⁶ ทางด้านการศึกษาคิดว่าอยู่ในระดับดี เพราะครูประชาบาลมีขวัญกำลังใจดีไม่เกิดความหวาดกลัวโจรผู้ร้าย⁵⁷ ศาสนิกทั้งสองฝ่ายเข้าใจกันและสามารถทำงานร่วมกันได้ เช่น การเผยแพร่ธรรมะแบบธรรมจาริกของทั้งสองศาสนาที่เข้าไปชี้แจงให้นักเรียนและชาวบ้านเข้าใจหลักศาสนา แม้กระทั่งคนในคุก⁵⁸ ทางด้านการคมนาคมนั้นสะดวก มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งในน้ำและบนบก มีสินค้าราคาถูก เพราะอยู่ติดเขตแดนมาเลเซีย⁵⁹

จากการศึกษาของสกรรจ์ จันทรัตน์ (2522 : 30) พบว่า สตูลมีปัจจัยหลายอย่างที่แตกต่างไปจากจังหวัดปัตตานี ยะลาและนราธิวาส คือ

1. ทางด้านภูมิศาสตร์ระหว่างจังหวัดสตูลกับปัตตานี ยะลาและนราธิวาสไม่มีภูมิประเทศที่ติดต่อกัน แต่ไปติดกับสงขลาและพัทลุงทำให้ชาวสตูลส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยมากกว่า

2. มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่แตกต่างกัน คือ 3 จังหวัดเคยเป็นเมืองของมณฑลปัตตานี ส่วนสตูลนั้นเป็นเมืองในมณฑลไทรบุรี

3. ประชากรจังหวัดสตูลใช้ภาษาไทย ส่วนใหญ่สามารถพูด อ่าน เขียนได้มากกว่าประชากร 3 จังหวัด สตูลใช้ภาษามลายูที่มีสำเนียงเหมือนภาษาในรัฐเคดาห์ และรัฐเปอร์ลิส ส่วน 3 จังหวัดใช้ภาษามลายูสำเนียงเหมือนภาษาในรัฐกลันตัน

ส่วนประเด็นความขัดแย้งในจังหวัดสตูลนั้นก็มิเช่นนั้น เป็นความขัดแย้งกันระหว่าง 2 กลุ่ม คือ มุสลิมสายข้าราชการและมุสลิมสายผู้นำ ความขัดแย้งเริ่มเกิดขึ้นจากหลังจากมีการเข้ารับตำแหน่ง อิมามมัสยิดน่านบัง และการเข้ารับเลือกตั้งตะโต๊ะยุติธรรมในปี พ.ศ.2490 ซึ่งทั้งสองตำแหน่งนี้ได้กับผู้นำสายศาสนา คือ นายอดุล บินสอาด ส่วนการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในปี พ.ศ. 2491 ก็ได้แก่นายเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ มุสลิมสายผู้นำศาสนาเช่นกัน การที่มุสลิมสายศาสนาได้รับการสนับสนุนเป็นส่วนใหญ่ เพราะได้รับความเชื่อถือจากประชาชน และกลุ่มนี้ก็เป็กลุ่มที่พยายามรักษาผลประโยชน์ของราษฎรอย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จากการที่เจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคประชาธิปัตย์เคยรายงานความผิดของข้าราชการและความเดือดร้อนของชาว 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ให้กับทางราชการทราบ จึงได้รับความไม่พอใจจากข้าราชการบางส่วน แต่

⁵³ นายศุภโชค พานิชวิทย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดสตูลให้สัมภาษณ์

⁵⁴ นายสงัด สง่าบ้านโคก ตึกขานีเทศก์กรมสามัญศึกษาจังหวัดสตูลให้สัมภาษณ์

⁵⁵ นายถาวร เอกทัต ผู้ช่วยครูใหญ่โรงเรียนตลาดพิมานจังหวัดสตูลให้สัมภาษณ์

⁵⁶ นายอดุล บินสอาด ตะโต๊ะยุติธรรมจังหวัดสตูลให้สัมภาษณ์

⁵⁷ นายน้อม เพชรชู หัวหน้าส่วนการศึกษาจังหวัดสตูลให้สัมภาษณ์

⁵⁸ โต๊ะครูสังเฎมอรอาด เส้นสมมารล ครูใหญ่โรงเรียนอาระบียะห์ อัดตมียะห์ อ.เมือง จ.สตูลให้สัมภาษณ์

⁵⁹ นายสมเกียรติ ไชยกุล เจ้าของร้านประมวลสาส์นสตูลให้สัมภาษณ์

ความขัดแย้งก็เป็นอันยุติลงหลังจากที่ได้รับการสอบสวนอย่างจริงจังจากเจ้าหน้าที่กระทรวงมหาดไทย
(เฉลิมเกียรติ ชุนทองเพชร, 2529 : 171)